

e-ISSN: 2630-6417

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences
(JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8 Issue: 57
Year: 2022 October
Pp: 1314-1331

Arrival
23 July 2022
Published
25 October 2022

Article ID
64728
Article Serial Number
06

DOI NUMBER
<http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.64728>

How to Cite This Article
Karataş, A. (2022). "Şecere-i Harezmsâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(57):1314-1331

International Journal of
Social, Humanities and
Administrative Sciences is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.
This journal is an open
access, peer-reviewed
international journal.

Şecere-İ Harezmsâhî'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Unvanlar

Turkish Mongolian Titles in Şecere-i Khwarezmshahi

Ahmet Karataş

Dr., Bağımsız Araştırmacı

ÖZET

Şecere-i Harezmsâhî, XX. yüzyılda Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) tarafından kaleme alınmıştır. Çağatay Türkçesinin son dönem örneklerinden biri olan bu eser, Harezm coğrafyasında XVII. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına kadar gerçekleşen tarihi olayları tüm ayrıntıları ile anlatması bakımından oldukça önemli bir hükümdar soyağacı ve tarih kitabı olmuştur. Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan tarih silsilesi, Hz. Adem'in yaratılışından Hz. Nuh'a kadar olan peygamberlerin kıssaları ile başlamış ve Hz. Nuh'un soyundan gelen halklarla ilgili bilgiler verildikten sonra Moğol soy ağacıyla devam etmiştir. Daha sonra Cengiz Han'ın soyundan gelen İlbars Han (sal. 1728-1740) hükümdarlığında Hive Hanlığı'nın kuruluşunu ve hanlığın son hükümdarı olan Seyyid İsfendiyar Bahadır Han da dahil olmak üzere Hive Hanlığı'nın tüm hükümdarlarının hayatlarını konu edinmiştir. Eserde genel olarak Hive Hanlığı'nın iç ve dış siyasi faaliyetleri, savaşları, iç karışıklıkları, taht mücadeleleri ve tebaanın sosyal kültürel yaşamı anlatılmıştır. Aynı zamanda Şecere-i Harezmsâhî, Hive Hanlığı'nın devlet teşkilatı ve askerî yapısı ile ilgili önemli bilgileri içermektedir.

Bu çalışmada Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan Türkçe ve Moğolca unvanlar üzerinde durulmuştur. Tespit edilen unvanlar askerî unvanlar ve idari unvanlar olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışmaya konu olan unvanlar ile ilgili belirtilen görüşlere yer verilmiş olup, Şecere-i Harezmsâhî'de yer alan Türkçe unvanlar ile ilgili etimolojik öneriler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Unvanlar, Şecere-i Harezmsâhî, Muhammed Yûsuf Beyânî, Çağatay Türkçesi, Hive Hanlığı

ABSTRACT

Şecere-i Khwarezmshahi was written by Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) in the 20th century. This work, which is one of the last examples of Chagatai Turkish, was published in the 17th century in the geography of Khwarezm. It has been a very important ruler pedigree and history book in terms of telling the historical events that took place up to the beginning of the century to 20th century in all its details. The historical sequence in Şecere-i Khwarezmshahi dates back to the creation of the Prophet Adam. It began with the stories of the prophets up to Prophet Noah. After giving information about the peoples descended from Noah, he continued with the Mongol genealogy. Later, he discussed the foundation of the Khiva Khanate under the reign of İlbars Khan, a descendant of Genghis Khan, and the lives of all the rulers of the Khiva Khanate, including Sayyid İsfendiyar Bahadır Khan, the last ruler of the khanate. In general, the work describes the internal and external political activities of the Khiva Khanate, wars, internal upheavals, the struggle for the throne and the socialist life of its subjects. At the same time, Şecere-i Khwarezmshahi contains important information about the state organization and military structure of the Khanate of Khiva. Turkish Mongolian titles in Şecere-i Khwarezmshahi are emphasized in this study. The titles determined were collected under two main headings: military titles and administrative titles. The ideas expressed about the titles that are the subject of the study were included in the study, and etymological suggestions related to the Turkish titles in Şecere-i Khwarezmshahi were also included in the study.

Keywords: Titles, Şecere-i Khwarezmshahi, Muhammed Yûsuf Beyânî, Chagatai Turkish, Khiva Khanate

1. GİRİŞ

Türklerin ata yurdunun Orta Asya olduğu ve buradan dünyanın çeşitli yerlerine yayılarak devletler kurduğu genel bir kanıdır. Tarih boyunca Türkler, doğuda Pasifik Okyanusuna, güneyde Hint Okyanusuna, kuzeyde Sibirya'ya, batıda ise Kuzey Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyısına kadar çeşitli devletler kurarak dünyanın büyük bir kısmına hükmetmişlerdir. Türklerin tarihin farklı dönemlerinde bu denli geniş bir coğrafyaya hükmetmesi, onların fetih geleneğine sahip, egemenlik şuuruna erken ulaşmış bir millet olmasının yanında güçlü bir merkezi idare oluşturmaları ve askerî teşkilatlarını geliştirmeleri etkili olmuştur.

Türklerin idari ve askerî teşkilatlanmaları ile ilgili dil malzemeleri, Köktürk yazıtlarından başlamak üzere Eski Uygur Türkçesi, ilk İslami Türk yazı dili olan Karahanlı Türkçesi ile Harezm – Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde yer almaktadır. Tarihî süreç içerisinde Türklerin dinî, coğrafi, kültürel değişimlerine bağlı olarak, Türkçenin tarihî devirlerinde askerî ve idari terim ve unvanlarında da değişimler olmuştur. Bu değişimler kelimelerin geçirdiği ses ve anlam değişimleri ile sonradan oluşmuş askerî ve idari terminolojileri etkilemiştir (Turan, 2018: 157). Türklerin bu değişimlerinin bir başka sonucu da Arapça, Farsça ve Moğolca olan askerî – idari sözcüklerin Türkçede kullanılmaya başlaması olmuştur.

Türkçenin ilk yazılı belgelerini oluşturan Orhun yazıtlarında, Köktürk Devleti'nin askerî ve idari teşkilatları hakkında önemli bilgiler kaydedilmiştir. Bu metinlere göre, Köktürklerin genel olarak göçebe – savaşçı bir toplum olduğu için idari görevleri, askerî görevler ile birlikte yürüttüğü söylenebilir. Örneğin, ülkenin başındaki şahsiyet olan *kagan*, devletin ve ordunun üst kademelerinde görevli şehzadelerden, oymak başlarından ve askerlerden oluşan ordusunu düzenleyen ve savaşa götüren askerî ve idari bir liderdir (Turan, 2018: 158). Orhun yazıtlarında *alp* “ask. kahraman, yiğit, asker”, *alpagu* “ask. kahraman, yiğit savaşçı”, *ayguç* “ask. ve idr. kumandan, amir, danışman”, *beg* “idr. bey, hakim” *buyruk* “ask. amir, komutan”, *çabış* “ask. başkumandan, ordu komutanı”, *çor* “ask. önder, rehber”, *éliteber* “idr. vali, boy lideri”, *kagan* “ask. ve idr. kağan, hükümdar”, *kan* “ask. ve idr. han, hükümdar”, *şad* “ask. komutan, orduda yüksek bir unvan”, *tigin* “ask. ve idr. prens, veliaht” gibi askerî ve idari unvanlar kullanılmıştır.

Eski Uygurların kitlesel olarak yerleşik hayata geçtikten sonra kabul ettikleri Budizm ve Manihaizm gibi dinlerin öğretileri sonucunda askerliği ve savaşı tasvip etmedikleri ve bu sebeple genel olarak askerî konularda eserler yazmadıkları ve tercüme etmedikleri görülmektedir (Turan, 2018: 160). Türk dilinin bu tarihî devresinde, Uygurların oluşturdukları metinlerin tamamına yakını dinî olmakla birlikte az sayıda din dışı metinler de vardır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yer alan bazı askerî ve idari unvanlar şunlardır: *ağıç* “idr. hazinedar”, *alpagut* “ask. yiğit, cesur, asker”, *atlıg* “ask. süvari”, *ayguç* “ask. ve idr. kumandan, danışman”, *buyruk* “ask. amir, kumandan”, *çikçi* “idr. vali”, *çor* “ask. önder, rehber”, *hatun* “idr. hatun, kraliçe”, *il* “ask. prens, hükümdar”, *kağan* “ask. ve idr. hakan, kağan”, *sü* “ask. asker, ordu”, *sübaşı* “ask. ordu komutanı”, *tarhan* “idr. vekil, vezir”, *uluğ ilig* “ask. ve idr. büyük hükümdar, kağan”.

Türk dilinin Karahanlı Türkçesi döneminde oluşturulmuş eserlerde, askerî – idari unvanlara dair veriler de mevcuttur. Bu askerî – idari unvanların bir kısmını Arapça ve Farsça kökenli kelimeler oluşturmaktadır. Bu dönemde *ğacib* < Ar. “idr. baş mabeyinci”, *melik* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, han”, *pādišāh* < Far. “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *sulšān* < Ar. “ask. ve idr. sultan, hükümdar”, *vezir* < Ar. “idr. vezir”, *şāh* < Far. “ask. ve idr. hakan, hükümdar” gibi Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra *alpagut* “ask. asker”, *atçı* “ask. süvari, atlı asker”, *çerig* “ask. asker; ordu”, *hağan* “ask. ve idr. hakan, kağan”, *ilig* “ask. ve idr. hükümdar, kağan”, *sü* “ask. asker”, *tarhan* “ask. ve idr. bey”, *terken* “ask. ve idr. hükümdar, melik” gibi Türkçe askerî ve idari unvan örnekleri kullanılmıştır.

Harezm ve Kıpçak Türkçesi eserlerinin önemli bir kısmı tercüme eserlerdir. Özellikle Kıpçak Türkçesinin hakim olduğu Memlûk devletinde, Türk sultanlarının başta bulunmaları ve hakimiyetin Türklerin elinde olması sebebiyle Türkçeye ilgi artmış, Araplara Türkçeyi öğretmek için kitaplar yazılmıştır. Ayrıca başka sahalarda yazılan Türkçe eserler de itinalı bir şekilde istinsah ettirilmiş, Arapça ve Farsçadan çeşitli konularda eserler tercüme ettirilmiştir (Vural, Toparlı, 2004: 2). Tüm bu faaliyetler sonucunda Türk yazı dilinde, birçok alanda olduğu gibi askerî ve idari alanda da Arapça ve Farsça kelimelerin yaygınlaşmaya başladığı ve bunların Türkçe kökenli kelimelerin yerine geçtiği görülmektedir (Turan, 2018: 164). Harezm – Kıpçak Türkçesi eserlerinde *alp* “ask. yiğit, asker”, *atlı* “ask. süvari, atlı asker”, *çeri baş* “ask. ordu komutanı”, *devletlig* “ask. ve idr. hükümdar”, *han* “ask. ve idr. han, kağan”, *kan* “ask. ve idr. imparator, kağan”, *sü* “ask. asker” gibi Türkçe askerî ve idari unvanlara ek olarak Arapça, Farsça ve Moğolca'dan Türkçeye geçmiş *qādī* < Ar. “idr. kadı”, *leşker* < Far. “ask. asker”, *melik* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, padişah”, *mihter* < Far. “ask. çavuş”, *nöker* < Moğ. “ask. asker”, *pād-şāh* < Far. “ask. ve idr. hükümdar”, *sālār* < Far. “ask. kumandan”, *vālī* < Ar. “idr. bir vilayeti idare eden”, *vezir* < Ar. “idr. vezir” gibi unvanlar kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi dönemine ait eserlerde yer alan askerî ve idari unvanların önemli bir kısmı Türkçe olmasına karşın Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli askerî ve idari unvanların sayısı da fazladır. Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde *alp* “ask. yiğit, asker”, *aşlı* “ask. süvari, atlı asker”, *başlıg* “ask. komutan”, *çağqunçı* “ask. akıncı, piyade askeri”, *çerik* “ask. asker, ordu”, *elçi* “idr. elçi”, *inaç* “idr. danışman”, *han* “ask. ve idr. hükümdar, hakan”, *gağan* “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *onbégi* “ask. komutan”, *tamgaçı* “idr. tahsildar” gibi Türkçe askerî ve idari unvanlara ek olarak Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli *bahadır* < Moğ. “ask. yiğit, asker”, *daruga* < Moğ. “idr. yönetici, vali”, *ılgar* < Moğ. “ask. öncü asker”, *kiptevül* < Moğ. “ask. gece muhafızı, nöbetçi”, *qādī* < Ar. “idr. kadı, yargıç”, *qaravul* < Moğ. “ask. öncü askerler”, *leşker* < Far. “ask. asker”, *mergen* < Far. “ask. nişancı, piyade”, *pādišāh* < Far. “ask. ve idr. padişah, hükümdar”, *serdār* < Far. “ask. komutan”, *server* < Far. “idr. baş, başbakan”, *sipahî* < Far. “ask. süvari, atlı asker”, *sulšān* < Ar. “ask. ve idr. hükümdar, han”, *vezir* < Ar. “idr. vezir, yüksek rütbeli yönetici”, *yasavul* < Moğ. “ask. emir subayı” gibi unvanlar da kullanılmıştır. XX. yüzyılda Çağatay Türkçesi ile yazılan ve çalışmamıza konu olan *Şecere-i Harezmşâhî* adlı eserde de askerî ve idari unvanların ilgi çekici örneklerine rastlanmaktadır.

2. ŞECERE-İ HÂREZM-ŞÂHİ

Şecere-i Hârezm-şâhî, XX. yüzyılda Muhammed Yûsuf Beyânî (1840 – 1923) tarafından kaleme alınmıştır. Çağatay Türkçesi'nin son dönem örneklerinden biri olan bu eser, 509 varaktır ve 16 babdan meydana gelmektedir. Beyânî,

Şecere-i H̄ārezm-şāhī adlı eserinde, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere, XX. yüzyıla kadar Harezm coğrafyasında gerçekleşmiş tarihî olayları konu edinmiştir. Şecere-i H̄ārezm-şāhī yalnızca bir hükümdar soyağacı ve bir tarih kitabı değildir. Eserde Hive Hanlığı'nın iç ve dış siyasi olayları, iç mücadeleleri, taht kavgaları anlatılmasının yanı sıra dönemin ekonomik, idari, siyasi, askerî ve sosyo – kültürel yapısı, bölgenin coğrafyası, mimari özellikleri de ayrıntılı bir şekilde ve akıcı olarak anlatılmıştır. Beyânî'nin XV. ve XVI. bablarda Rusların Harezm coğrafyasını istilasını gözlemlediği ve bunu eserine konu edindiği, eserin birinci elden kaynak durumunda olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan eser, Türk tarihi için de önem teşkil etmektedir.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'nin söz varlığı içerisinde askerî – idari unvanların çeşitliliği dikkati çekmektedir. Metinde Türkçe ve Moğolca kökenli unvanların yanı sıra Arapça, Farsça ve Rusça kökenli askerî – idari unvanlar da bulunmaktadır. Bu makalede, Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de yer alan Türkçe ve Moğolca askerî – idari unvanlar, askerî unvanlar ve idari unvanlar olmak üzere iki grup altında toplanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1. Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de Yer Alan Türkçe ve Moğolca Askerî Unvanlar

2.1.1. baş “ask. ve idr. önder, lider, komutan” 2a/13, 36b/5, 80a/2, 85b/6, 89b/15, 122a/10, 150a/1, 151a/10, 165a/17, 169b/15, 195a/17, 217a/14, 228a/13, 236b/2, 237b/3, 260a/2, 262b/2, 263b/7, 269b/13, 279b/3, 279b/12, 313a/12, 345b/15, 349b/15, 381a/13, 384a/14, 386a/14, 387a/5, 397b/5, 398a/1, 409a/6, 412b/15, 438b/8, 444b/15, 448b/6, 450a/12, 465a/15, 474b/10

Hermann Vambéry, *baş* sözcüğüne “kafa, baş; ayrı; başkan, lider; tek” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 242). Courteille, çalışmasında *baş* sözcüğünü “lider, başkan” olarak anlamlandırmıştır (Courteille, 1870: 148). Radloff *baş* sözcüğüne değinirken, sözcüğün “lider, şef” anlamına geldiğini de belirtmiştir (Radloff, 1911: 1546). Doerfer, *baş* sözcüğünün anlamını *baş* “bir görevin ya da topluluğun amiri, reis” olarak vermiştir. Ayrıca *baş* unvanının oluşturduğu *sü+baş* “ordu komutanı, subaşı”, *biñ+a baş* “bin kişilik topluluğun amiri” gibi unvanları bu madde altında örneklendirmiş, kelimenin unvan yapıcı niteliği üzerinde durmuştur. Tü. *baş*'ın Çuv. *puş* ile bağlantısının kesin olmadığını belirtmiştir (Doerfer, 1965: 250-254). Clauson, *baş* sözcüğü ile ilgili olarak, *baş*'ın anatomik olarak kafayı ifade ettiğini ancak en eski dönemden itibaren mecazi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu kullanımla “bir ordunun başı”, “bir topluluğun amiri” gibi anlam genişlemesine uğradığını vurgulamıştır (Clauson, 1972: 375a).

Baş unvanı Çağatayca sözlüklerde yer almaktadır. LÇTO'da *baş* “amir, reis, sergerde” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 68), LE'de “İskender'in ordusunda bir komutanın adı” (Rahimi, 2019: 416) olarak kaydedilmiştir. *Baş*, BL, ENLL, HA, ML, NK, NT, ÜLT, ZT'de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de *baş* unvanı “amir, lider, yönetici” anlamlarında kullanılmıştır:

“Anda emr-i 'ālî bile İltüzzer İnağ ve Fāzıl H̄āce Şeyhū'l-islām ve Qara Bahadır Mirāb ve Kāthl Baba Bék ve Ata Niyāz Bék ve Ya 'kūb Muğarrem bir fevc leşkerge baş bolup néçe müddettin béri Qonrat Qal'ası'nıñ ešrāf-ı cevānibiga çapavul urdurup ulğar şarīkasıda yatıp érdiler.” (Karataş, 2022: 33).

2.1.2. bég “ask. ve idr. bey, amir” 4a/13, 19a/10, 25b/3, 30a/6, 39a/14, 41b/8, 42a/5, 58b/8, 59a/2, 59a/3, 59a/4, 59a/6, 59a/7, 64b/11, 66b/1, 69b/4, 70a/4, 76a/8, 76b/9, 103a/10, 108b/1, 108b/13, 111a/12, 114a/4, 140a/10, 142b/2, 146a/4, 147a/2, 149a/2, 149b/8, 155b/10, 158b/3, 174a/1, 174b/16, 175a/12, 175b/9, 177a/10, 177a/13, 178b/16, 179a/10, 180a/16, 180b/1, 182a/2, 182a/4, 184a/1, 193a/5, 197b/11, 198a/11, 200b/12, 200b/16, 203b/11, 207b/1, 209b/9, 210a/1, 214a/16, 215a/8, 215b/1, 215b/2, 217b/1, 217b/5, 231b/13, 232b/14, 233a/3, 235b/4, 235b/6, 243b/10, 243b/16, 252b/9, 263b/10, 264b/10, 265b/4, 265b/8, 266a/14, 268a/2, 268a/5, 268b/7, 277a/6, 280b/6, 280b/11, 282a/12, 292b/8, 293a/5, 302b/11, 307a/11, 313b/15, 314a/5, 314b/10, 314b/12, 316a/17, 326b/8, 329b/16, 330a/8, 330a/11, 333b/5, 342b/1, 349a/6, 353a/8, 353b/2, 356b/10, 362b/12, 363a/17, 364a/16, 364b/10, 368a/10, 368a/12, 372b/15, 373a/1, 378a/10, 379a/3, 381a/1, 381b/7, 382b/8, 383a/6, 383a/11, 383a/14, 383b/17, 387a/17, 388a/3, 388a/9, 388a/14, 388b/15, 388b/16, 389b/9, 395a/10, 395a/14, 395b/6, 398a/10, 398b/12, 402a/15, 403b/12, 404a/6, 407a/10, 408a/4, 410a/17, 411b/17, 415b/8, 424a/16, 441a/5, 429b/2, 450b/15, 451b/2, 485b/15, 486a/3, 486a/4, 502a/3, 502a/5, 504a/6, 504b/9, 504b/11, 507a/15, 507b/15, 508a/5

Hermann Vambéry, *big* sözcüğünün Hive'de “bey, efendi, şef, boy beyi; hizmetçi, lider, baş” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Vambéry, 1867: 252). Courteille, *bég* sözcüğünü “lider, baş” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 187). W. Radloff *beg* sözcüğünü “Orta Asya'da kullanılan yüksek bir askerî unvan” anlamıyla kaydetmiştir (Radloff, 1911: 1580). Doerfer *beg* unvanıyla ilgili olarak tarihî Türk lehçelerine ait metinlerden çok sayıda örnek vermiştir. İlgili maddede, *beg* unvanını tarihî metinlerde geçen diğer unvanlar ile değerlendirerek, bu unvanlar ile arasındaki ilişkiye değinmiştir. *Beg* unvanının xagan, xan unvanlarından rütbe olarak daha aşağı bir seviyede bulunduğu belirtmiştir. Kelimenin kökenini Far. *baga-* ve Mog. *beki* sözcükleri ile açıklamaya çalışanlara karşı çıkarak sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu belirtmiştir (Doerfer, 1965: 389-406). Räsänen, eserinde *bäg* sözcüğünün Çuvaşça *pěj-axa* sözcüğüyle ilgisi üzerinde durmuş, sözcüğe “bey, askerî subay” anlamlarını vermiştir.

(Räsänen, 1969: 67). Clauson, *beg* unvanının anlamını “bir boyun başı, bir topluluğun reisi” olarak göstermiştir. Sözcüğü, Çin. *po* “yüz kişilik birliğin başı” ile karşılaştırmıştır (Clauson, 1972: 322b).

Beg unvanı, Çağatayca sözlüklerde ise ENLL’de *bég* “bey” (Kaçalın, 2011: 346), LÇTO’da *bég* veya *bek* “büyük, emir” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 70), LE’de *bég* “büyük, efendi, bey, emir, hakim” (Rahimi, 2019: 494), NK’de *bék* “emir” (Turan, 2019: 49), NT’de *bég* “bey, emir” (Kaman & Karagözlü, 2020: 61) olarak geçmektedir. *Bég/bék/biy/bik*, BL, HA, ML, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *bék* unvanı “bey, amir” olarak kullanılmaktadır:

“*Lā-cerem āheste āheste yol yörüp Yaman Çağanağ atlıg deryānıñ bir égrimige yetüşkende ordunıñ kimeleri deryā yüzide nümāyān boldı. Ol yerde han gāzretleri tamāmı şehzādeler ve békler bile müzeyyen qayıqlarğa minip deryā içidin revān boldılar.*” (Karataş, 2022: 37)

2.1.3. **çapķunçı** “ask. akıncı, öncü asker” 119a/5, 119a/7, 135b/16, 136a/1, 204a/6

Çapķunçı unvanı, Eski Türkçe’de de kullanılan *çap-* “vurmak, koşmak” fiili, *-gXn* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekinden oluşmaktadır. Clauson, *çap-* fiilinin birkaç farklı anlama sahip yansıma bir fiil olduğunu bildirmiştir. XI. yy. Hakaniye Türkçesinde “yüzmek, vurmak”, Uygur Türkçesinde “sıvamak, vurmak” anlamında kullanıldığını, XIII. yüzyıla gelindiğinde anlam sahasının genişlediğini belirterek, “kırbaç ile vurmak; acele etmek” anlamlarında kullanıldığını, XV. yy. Çağatay Türkçesinde ise kelimenin “*segirt-* koşmak, dörtlale gitmek; baş kesmek; baskın yapmak, yağma yapmak; kılıçla vurmak” anlamlarına geldiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 394a). *Çap-* fiiline gelen *-gXn* eki ise fiillerden isim türetmektedir (Erdal, 1991: 151). *Çapķun* ismine gelen *+çI* eki de meslek ifade eden isimler türetmektedir (Erdal, 1991: 147). Courteille, DTO’da *çapķunçı* sözcüğüne “baskıncı” anlamını vermiştir (Courteille, 1870: 272). Radloff, *çapķunçı* sözcüğünü “yağmacı, baskıncı” olarak açıklamıştır (Radloff, 1905: 1923). Doerfer, *çapķunçı* sözcüğünün anlamını vermekle yetinmiştir. Doerfer’e göre *çapķunçı* “hızlı hareket eden askerî birlik, baskın yapan bölük” anlamlarına gelmektedir (Doerfer, 1967: 14-15).

Çapķunçı unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *çapķunçı* “yağmacı, çapulcu” (Miandoab, 2010: 96), LÇTO’da “yağmacı, talancı, akıncı” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 145b), LE’de *çapķunçı* “yağmacı, akıncı” (Rahimi, 2019: 678) olarak geçmektedir. *Çapķunçı*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *çapķunçı* unvanı “ask. akıncı, ileri askerî bölük” olarak kullanılmaktadır:

“*Ėrtan Atalık Arnası’nıñ kenārığa tüşildi. Ol yerde Karaķalpaķ bahādırları Gürgān Türkmenleri’nin çapķunçılarının bir kelle keltürdiler.*” (Çevik, 2018: 35)

2.1.4. **çavuş** “ask. çavuş, orduda onbaşidan sonra gelen erbaş” 454b/8

Pavet De Courteille, *çavuş* sözcüğüne “askerî yetkili; kervan klavuzu” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 281). Radloff *çavuş* sözcüğünü “bekçi, gözcü” olarak anlamlandırmıştır. Aynı madde başında *çavuşbaşı*, *başçavuş* unvanlarını da örneklendirmiştir (Radloff, 1905: 1935). Doerfer, TMEN’de madde başı olarak aldığı *čāvūš* unvanına “jandarma; gardiyan; kervan klavuzu” anlamlarını vermiştir. Unvanın Türkçe olduğunu belirterek, kelimenin Türkçe’den Arapça’ya ve Balkan dillerine geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 35-38). Räsänen, *čavuš* sözcüğüne “subay, savaş hattını düzenleyen askerî yetkili” anlamlarını vermiştir. Unvanın Türkçe’den Farsça’ya geçtiğini belirtmiştir (Räsänen, 1969: 101). Clauson *çavuş* unvanına “hakana bağlı askerlerin başı” anlamını vermiştir. Sözcüğün Karahanlı Türkçesi’nde *çavuş* “savaşta askerî safları düzelter ve askeri zulüm etmeye bırakmayan yetkili”, Harezm Türkçesi’nde *çavuş* “teşrifatçı; gürz taşıyan asker” Çağatay Türkçesi’nde *çavuş* “gürz taşıyan asker; kervan klavuzu” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 399a). Tarihî Türk lehçelerinde *çavuş* unvanının kazandığı yeni anlamlardan hareketle Aydın, unvanın Türkçe’nin sonraki dönemlerinde rütbece daha aşağı bir seviyeye indiğini belirtmiştir (Aydın, 2011: 13).

Çavuş unvanı Çağatayca sözlüklerde de yer almaktadır. HA’da *çavuş* “hayvancı, bekçi, eşik ağası, kervana yol gösteren kimse” (Miandoab, 2010: 101), LÇTO’da *çavuş* “serheng, sergerde” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 149a), LE’de *çavuş* “yasakçı, güvenlik görevlisi, bekçi, yasavul; eşik ağası, hâcib, sarayın başkanı, sarayın protokol dairesi başkanı, çavuş; kervana yol gösteren, klavuz” (Rahimi, 2019: 685) olarak yer almaktadır. *Çavuş*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *çavuş* “çavuş, onbaşidan sonra gelen erbaş” unvanının tek örneği bulunmaktadır:

“*Divārın yıķıp ol bāğnıñ içige kirip bir kolay yerde toplarnı qoyup H̄ârezmiler’ğa top atmaķ başladılar. H̄ârezmiler táb keltüre almay hezimet taptılar. Russiya bir çavuş ve tört nefer qatlı bolup altı kişi zahm-dār boldı.*” (Karataş, 2022: 90).

2.1.5. ilgar “ask. müfreze, süvari askeri” 133a/12, 143b/4, 161b/16, 178a/6, 187b/16, 197b/6, 206a/6, 221a/5, 224b/2, 225b/3, 237b/5, 240a/12, 240a/13, 240a/16, 242b/11, 257b/17, 274a/9, 287b/17, 315a/4, 334a/17, 386b/3, 393b/2, 409a/7

Lessing, kelimenin kökünü oluşturan *ilga-* fiiline “ayırarak, farketmek; sınıflandırmak, analiz etmek, ayırtmak; farketmek, tanımlamak, sezmek; en iyisini bulmak” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 406). *İlga-* köküne gelen -r eki ise fiilden isim yapım ekidir (Poppe, 2019: 74). Hermann Vambery, CS adlı eserinde, *ilgar* sözcüğüne “akıncı, süvari askerleri” anlamını vermiştir (Vambery, 1867: 238). Pavet De Courteille, *ilgar* sözcüğünü “keşfeden; süvari” olarak belirtmiştir (Courteille, 1870: 131). Radloff, madde başı olarak verdiği *ilgar* unvanına “askerî öncü birlik, süvari takımı” anlamını vermiştir (Radloff, 1893: 1489). Doerfer, *ilgār* madde başında kelimenin kökenini Moğolca olarak göstererek *ilgār* sözcüğünü “saldırı için seçkin askerî birlik” olarak açıklamıştır. Doerfer’e göre *ilgār*, Türkçe haricinde Farsça, Afganca ve Urduca da geçmiştir (Doerfer, 1963: 193-194).

İlgar unvanı Çağatayca sözlüklerde de geçmektedir. HA’da *ilgar* “at koşturmakta acele etmek” (Miandoab, 2010: 59), LÇTO’da *ilgar* “müfreze; muharebeden evvel bir tarafa sevk olunan muhafaza ve ihtiyat askeri” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 90b), LE’de *ilgar* “ilgar, hızlı at koşturma ve ordu yürütme” (Rahimi, 2019: 350) olarak kaydedilmiştir. *İlgar*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *ilgar* “müfreze, süvari askeri” olarak geçmektedir:

“Hân gâzretleri kalb-gâhda livâ-yı zâferniyî karâr tuttılar. Kal’a gâkimi Kerim Kûlî Bég hem Buḥārâ’dın kélgen ilgarların sergerdeleri Devlet Biy Kâtgan ve Gânçe İnaḡ ve Yâr Muḡammed İnaḡ Manḡit bile kal’adın çıkıp min nefer dil-âverler bile şâf tartdılar.” (Çevik, 2018: 91).

2.1.6. karavul “ask. gözetleme birliği, keşif birliği, devriye askeri” 52a/5, 52a/14, 52a/14, 80b/11, 87a/6, 101a/10, 101b/10, 119a/17, 134a/2, 134a/3, 136a/6, 136a/12, 136a/13, 136a/15, 143b/4, 183a/15, 183a/15, 183b/3, 206a/6, 215a/1, 215a/2, 221a/1, 227b/2, 227b/7, 227b/8, 229a/7, 229a/8, 242a/8, 244a/2, 244a/3, 244a/4, 244a/4, 244b/3, 249a/10, 260a/3, 263b/9, 275b/7, 275b/10, 298a/8, 301b/10, 301b/11, 314b/11, 316a/15, 318b/6, 318b/10, 319a/13, 320a/8, 320a/12, 322a/10, 322a/11, 322a/13, 322a/14, 322a/15, 323a/10, 323b/14, 324a/2, 324b/6, 327a/2, 327a/6, 359a/16, 361a/6, 365b/10, 365b/10, 386a/17, 386b/1, 389b/12, 399a/13, 424a/4, 440a/9, 461b/3, 462a/8, 470a/3, 472a/8, 472a/10

Karavul sözcüğünün Moğolca kökü olan *kara* – “Bakmak, göz atmak, seyretmek, gözlemlemek; gözetlemek, dikkate almak” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 932). Poppe, Moğolca -g^{Ul} fiilden isim yapım ekinin ise meslek bildiren adlar yaptığını belirtmiş ve meslek ifade eden bu ek için *karagul* “gözcü, bekçi”, *turşigul* “casus”, *tajnağul* “casus”, *manağul* “gözcü, seyirci”, *casagul* “kumandan” örneklerini vermiştir (Poppe, 2019: 70). Radloff *karav/wul*, *karagul* sözcüğünün anlamını “nöbetçi, nöbetçi asker, ileri askerî bölük” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1899: 165). Doerfer, *karavul* unvanına “keşif birliği, devriye askeri” anlamlarını vermiştir. Kelimenin Moğolca’dan Türkçe, Arapça ve Mançuca’ya geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 399-403).

Karavul unvanı Çağatayca sözlüklerde de geçmektedir. HA’da *karavul* “bekçi, Zübeyda Araplarına mensup olan bir boy ismi” (Miandoab, 2010: 141), LE’de *karagul/karagul* “gözcü, bekçi” (Rahimi, 2019: 944), ML’de *karavul* “bekçi; müfreze, posta; keşif kolu” (Barutçu Özönder, 1996: 43), NK’de *karavul* “bekçi, gözcü, devriye” (Turan, 2019: 51) olarak kaydedilmiştir. *Karavul*, BL, ENLL, LÇTO, ML, NT, ÜLT, ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *karavul* “koruyucu, gözetleme bölüğü, devriye” anlamlarında kullanılmaktadır.

“Hemon kün Muḡammed Rızā Koşbégî’ni baş kılıp Gedā Niyāz Muḡarrem ve Süyün Bahadır ve Mūsā ‘Alī Serdār ve Şafer Bay Serdār bile tamāmı Çavdur sipāhın nüvāzişāt-ı hüsrev-ânedin şād-kām étip leşker izidin yörümek için alarğa karavulluḡ rütbesin mahşûş étdiler .” (Çevik, 2018: 122)

2.1.7. karavul başı “ask. gözetleme birliği komutanı, devriye birliği komutanı” 136a/5

Karavulbaş unvanı *karavul* “gözetleme birliği, keşif birliği, devriye askeri” ismi ile baş “önder, lider, komutan” sözcükleri ile oluşmuştur. Ayrıca bkz. *karavul*, baş.

Şecere-i Hî ârezm-şâhî’de *karavulbaş* unvanının tek örneği bulunmaktadır. Bu unvan da “gözetleme birliği komutanı” anlamında kullanılmaktadır:

“Velî Atalık kim karavulbaşılıḡ nöbeti ol kün aḡa yetüşüp érdi ve mecnûn-veş kişi érdiler. Cününü galebe kılıp hânın fermânesin unutup bî-ihtiyâr mülâzımları bile düşmen sipāhlarıḡa gamle kılıp uruşlar saldı. (Dinç, 2018: 89).

2.1.8. **ķavġunċi** “ask. takipċi bōlūġū” 170a/2, 198a/3, 223b/16, 266b/11, 274b/11, 274b/16

ķavġunċi unvanı, *kav-* fiili, *-gXn* fiilden isim yapım eki ve *+ċI* isimden isim yapım ekinden oluşmuştur. Clauson’un sözlüğünde *ķavġun* veya *ķavġunċi* biçimi yer almamaktadır. Ancak EDPT’de *kov-* madde başı yer almaktadır. Clauson, *ķov-* fiiline “takip etmek, izlemek, kovalamak” anlamlarını vermiştir. Fiilin Oġuz sahasında *kov-* biçiminde, doġu Türk yazı dillerinde ise *kaw-*, *ka:w-* biçiminde izlendiġini belirtmiştir (Clauson, 1972: 580b). Pavet De Courteille, DTO’da *ķavġun* madde başında *ķavġunċi* sözcüġüne deġinmiştir. Sözcüġün anlamını da “düşmanı takip etmekle görevli askerî birlik” olarak vermiştir (Courteille, 1870: 411). Radloff *ķavġunċi* sözcüġünün anlamını “muhbir; düşmanı takip etmekle görevlendirilen alay” olarak açıklamıştır (Radloff, 1899: 473).

ķavġunċi sözcüġü, Ćaġatayca sözlüklerden ENLL’de *ķavġunċi* “gammaz; kovucu; yani ılgar eden asker” (Kaġalin, 2011: 660), LĆTO’da *ķavġunċi* “kovucu, sürücü, akıncı” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 224a), LE’de *ķavġunċi/ķavġunċi* “akıncı, yağmacı; takipċi, kovalayıcı” (Rahimi, 2019: 934) olarak kaydedilmiştir. *ķavġunċi*, BL, HA, ML, NK, NT, ŬLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥġārezm-şāhī’de *ķavġunċi* “takipċi, iz süren askerî birlik” olarak geçmektedir:

“*ķılıĥ İnaķ uruġda Şalıķ ri’āyesin tutup dergāh-ı memleket-penāhdın anıġ ġünāhın tilep istimālet-nāme alıp müte’ammid kişiler bile yiberdi. İttifākā alar yetüşmesdin burun Süyri Biy’niġ inileri kim ķavġunċılıķġa me’mūr ērdiler.*” (Dinċ, 2018: 191).

2.1.9. *ķoşbēgi* “ask. vezir makamında bir unvan, ordu komutanı” 41b/9, 45a/9, 69a/12, 77a/7, 85a/3, 85b/6, 90b/17, 91a/17, 94a/11, 101a/1, 101b/4, 102a/4, 102a/5, 102a/8, 262b/1, 262b/14, 264a/14, 276b/14, 292b/7, 301b/8, 331b/1, 331b/3, 331b/5, 331b/11, 331b/13, 342b/14, 345a/4, 345b/11, 348b/17, 352b/12, 357a/9, 397a/1, 415a/5, 433b/10, 434a/4, 434a/9, 434a/10, 434a/13, 434b/2, 434b/3, 437a/13, 443a/2, 444a/10, 444a/12, 445a/8, 445b/3, 453a/10, 454b/11, 455a/15, 455b/7, 475a/4, 475a/6, 477a/3, 477a/5, 480b/13, 484b/14, 484b/15

ķoşbēgi sözcüġü, *ķoş* “ordu, alay” ile *bēg* “bey, amir, lider” (ayrıca bkz. *bēg*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff sözlüğünde, *ķoş* kelimesine “birlikte; ċift, bir sırada olan; pulluk, ċift; ordu; tarım alanının yakınında hizmetċilerin yaşadığı ċadır” anlamlarını vermektedir. Radloff, kelimeye verdiġi “ordu” anlamından hareketle bu madde başında *ķoşbēgi* “Buhara’da devlet vekili makamı” unvanına da deġinmiştir (Radloff, 1893: 635). Doerfer TMEN’de *ķoşbēgi* unvanını madde başı almasa da ġōş maddesinde *ķoşbēgi* unvanının “ordu komutanı, mareşal” anlamlarına geldiġini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 362-365). Räsänen, unvanı oluşturan *ķoş* sözcüġüne madde başı olarak yer vermiş ancak sözcüġün “saban; ċadır, kulube” anlamları üzerinde durmuştur (Räsänen, 1969: 283).

ķoşbēgi unvanı Ćaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LĆTO, LE, ML, NK, NT, ŬLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥġārezm-şāhī’de *ķoşbēgi* unvanı “ordu komutanı” anlamında kullanılmıştır:

“*Bu ġaberni Berim Uzun ēşitip ķaçıp yurtdın ķıkıp ķētti. Maġmūd Yasavulbaşı barıp Ćavdurlar’ġa ol manatnı tolatıp ķēldi. ķoşbēgi hem Yomut’ġa barıp ottuz miġ manatnı ündürüp alıp ķēldi.*” (Karataş, 2022: 110).

2.1.10. *miġbaşı* “ask. binbaşı, komutan” 454a/10, 470b/10, 473b/11, 473b/15

miġbaşı sözcüġü *miġ* “bin sayısı” ve *baş* “önder, lider, komutan” (bkz. *baş*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff sözlüğünde *miġbaşı* maddesine yer vermemiştir. Ancak *baş* “lider, komutan” maddesinde *binbaşı* unvanını örnekleyerek “tabur komutanı” anlamını vermiştir (Radloff, 1911: 1550). Doerfer ise *miġbaşı* unvanına madde başı olarak yer vermiştir. Doerfer, sözcüġün Türkçe olduğunu bildirmiş, *miġbaşı* “bin erin komutanı, binbaşı” anlamlarını vermiştir. Kelimenin Türkçe’den, başta Moġolca olmak üzere pek ċok dile geçtiġini açıklamıştır (Doerfer, 1975: 31-34).

miġbaşı unvanı Ćaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LĆTO, LE, ML, NK, NT, ŬLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥġārezm-şāhī’de *miġbaşı* unvanı “binbaşı, tabur komutanı” olarak geçmektedir:

“*ķazaķ atlılarınıġ sergerdesiga oķ tēġip ķatlġa yetdi. Kelvaċof’niġ bir ķolıġa oķ tēġip nā-kār boldı. Başdın ayaķı ķan bolup ol yerde bir cāy tapıp penāhlap olturdi. Erkān-ı ġarbiyyenin miġbaşılardıñ biri munıġ yanıda turup her nēme buyruķı bolsa ‘askerge tēġürür ērdi.*” (Karataş, 2022: 105).

2.1.11. *onbēgi* “ask. onbaşı” 42a/5, 242a/8

onbēgi unvanı *on* “on sayısı” ve *bēg* “bey, amir” (ayrıca bkz. *bēg*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff, sözlüğünde *on* madde başında *onbaşı* unvanını örneklemiş, *onbēgi* ile ilgili bilgi kaydetmemiştir (Radloff, 1893:1042). Ancak Radloff sözlüğündeki *bēg* madde başında sözcüġün unvan yapıcı niteliġi üzerinde durarak, bu madde başı altında *onbēgi* “onbaşı”, *yüzbēgi* “yüzbaşı”, *miġbēgi* “binbaşı” unvanlarını kaydetmiştir (Radloff, 1911: 1580). Doerfer de *onbēgi* unvanını *ōn* madde başında örneklemiştir. *onbēgi* unvanına “onbaşı” anlamını vermiştir (Doerfer, 1965: 163).

Onbégi unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır. Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *onbégi* unvanı “onbaşı” olarak geçmektedir:

“*Soṅḡi kūni Qutluḡ Muḡammed İnaḡ ve Sulṣān H̄ān ve Qusbeddin H̄āce Şeyhū ‘l-islām ve Ḡabī Qulī H̄āce ve ‘Āṣūb Bēḡ ve Ya ‘kūb H̄āce qaravul emriḡa me ‘mūr boldılar. Ol kūn Saḡar h̄alkının ekābir ve onbēgileri yüz nōker bile on tōrt koy ve altı at pīṣkeṣ kēltürüp ‘atebe-būsliḡḡa müṣerref boldılar.*” (Çevik, 2018: 90).

2.1.12. sürdevül “ask. Savaş durumunu halka bildirmekle görevli kimse; savaş için asker toplama görevini üstlenen askerî birlik; artçı birlik” 66a/12, 152b/13, 164a/16, 314b/8

Genellikle tarihi Türk lehçelerinin doğu sahasına ait Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edebildiğimiz bu sözcüğün, *sürdevül* şeklinden başka *sözevül*, *sürgewül*, *sürevül* biçimleri de mevcuttur. Radloff’un sözlüğünde madde başı olarak hem *sözäül* hem de *sürgewül* biçimi yer almaktadır. Radloff *sözäül* unvanına “haberci” (Radloff, 1911: 578), *sürgewül* unvanına ise “düşmanın ardına düşen askerî birlik; ordunun arkasında kalan askerleri sürüp götürmekle görevli askerî birlik; askerin durumunu gözetten askerî birlik” (Radloff, 1911: 822) anlamlarını vermiştir. Doerfer, *sazāvul* sözcüğünü madde başı olarak değerlendirmiştir. Söz konusu olan sözcüğün anlamını “vergi toplayıcı, tahsildar, arazi memuru” olarak belirtmiştir. *Sazāvul*’un Farsça *saza* ile ilgisi üzerinde durmuş ve Farsçadan, Afganca ve Urduca’ya geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1967: 252). Räsänen, *sözäül* sözcüğünü “haberci” olarak açıklamıştır (Räsänen, 1969: 431).

Sürdevül unvanı Çağatayca sözlüklerde de yer almaktadır. ENLL’de *sürevül* “padişah sefere çıkınca seferdekilerden şehirde kimseyi koymayıp çıkaran ve askerin izini sürüp kimse kalmışsa askere yetiştiren malum kimse.” (Kaçalın, 2011: 617), HA’da *sürgevül* “askerin arkasını gözetmeye memur olan bölük” (Miandoab, 2010: 123), LÇTO’da *sözevül* “firarileri taburuna iade eden askerî bölük” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 190b), LE’de *sürgevül* “orduda art sürücü, artçı, dümdar, İran deyimiyle: Çandavul” (Rahimi, 2019: 811), ML’de *sözevül* “sefer ilancısı, savaş için askeri ilan yoluyla toplayan, kaçakları tabur veya fırkasına irca eden memur.” (Barutçu Özönder, 1996: 43) olarak kaydedilmiştir. *Sürdevül*, BL, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *sürdevül* “savaş için asker toplama görevini üstlenen askerî birlik, artçı” olarak geçmektedir:

“*Ol uçurda Şirīn Mirza’nın nebīresi Kocaş Mirza dēgen Manḡut ḡākimi ērdi. Çērig yıḡnap Mūsā Biy’nin ḡaṣdīḡa atlanıp Qoṅrat ēlige iki menzillik kēlgende ḡaber yētūṣti ve Qoṅrat’nın ekṣer çērigi ḡalmaḡ cihādīḡa barıp ērdi. Mūsā Biy ēlge sürdevül yiberip iki yüz kīṣi yıḡnaldı.*” (Yeni, 2018: 178).

2.1.13. tavaçı “ask. tellal; emir subayı” 116a/15, 261b/16

Tavaçı, Moğolca *tog-a(n)* sözcüğünden gelmektedir. *Tog-a(n)* sözcüğüne gelen +çI eki ise, *tog-a(n)* kelimesinin sonundaki -n’nin düşürülmesiyle (Poppe, 2019: 63) bu unvanı oluşturmuştur. Hermann Vambery, CS adlı çalışmasında *tavaḡi* madde başında “yağmacı; talancı” anlamlarını vermiştir (Vambery, 1867: 259). Pavet De Courteille de madde başı olarak yer verdiği *tavaçı* sözcüğünü “müfettiş, denetleyici subay, deve ile haber ulaştırıcı görevli” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 219). Lessing sözlüğünde hem *togan* kelimesini hem de *togaçı* sözcüğüne madde başı olarak yer vermiştir. Lessing’e göre *togan* “sayı, adet, rakam; miktar, nicelik” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 813). *Togaçı* sözcüğüne ise “matematikçi, astrolog, müneccim” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 813). Doerfer, *tovāči* sözcüğünün Moğolca *toya* “sayı” kökünden oluştuğunu belirtmiş, sözcüğün “müfettiş, sayman, haberci” anlamlarına geldiğini vurgulamıştır (Doerfer, 1963: 261-264).

Tavaçı unvanı Çağatayca sözlüklerde de kaydedilmiştir. BL’de *tewači* “aracı, haberci” (Borovkov, 1961: 154), ENLL’de *tavacı* “ulak, haberci” (Kaçalın, 2011: 419), HA’da *tavaçı* “tellal, muhbir” (Miandoab, 2010: 82), LÇTO’da *tavaçı* “çarçı, tellal” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 111a), LE’de *tavacı* “ulak” (Rahimi, 2019: 616), anlamlarına gelmektedir. *Tavaçı*, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ârezm-şāhī’de *tavaçı* “tellal, emir subayı” olarak geçmektedir:

“*Ve andın Beyn-i Tek atliḡ çölgege kim ēkki taḡ arasıda vāḡi’dür tüṣüp eṣrāf u cevānibḡa tüṣken ve izde ḡalḡan leṣkerni ḡabīṣa tavaçılar cem ‘kılıp kēltürdiler.*” (Çevik, 2018: 119).

2.1.14. topçı “ask. topçu bölüğü” 222b/7, 240b/6, 241b/11, 241b/13, 242b/5, 246b/12, 246b/14, 246b/16, 255a/9, 262a/9, 262b/9, 297a/10, 308b/2, 309a/6, 319b/9, 321b/14, 322b/14, 333a/7, 343b/3, 351a/15, 362a/14, 410a/2, 447b/3, 449b/11, 469b/12

Topçı sözcüğü, *top* “gülle atan ateşli bir silah” ve meslek, uğraşı isimleri yapan +çI isimden isim yapım ekinde oluşmaktadır. Radloff, OSTN’de *top* “top atan ateşli silah” ve *topçı* “topu ateşleyen asker” madde başlarına yer vermiştir. Bu maddelerde, sözcüğün Teleüt ağzı ve Şor dilindeki görünümüne değinmiştir (Radloff, 1905: 1230).

Doerfer, *topçı* sözcüğüne *tōp* madde başında değinmiştir. *Top* kelimesinin “top, topaç” anlamlarından hareketle Orta Türkçe’den itibaren “ateşli bir silah, gülle atan ateşli silah” anlamını da kazandığını belirtmiştir. Söz konusu unvanın doğu Türk yazı dillerinde *topçı* “topu ateşleyen kimse”, Osmanlı Türkçesinde ise *topçu* “topu ateşleyen kimse” olarak kullanıldığını kaydetmiştir (Doerfer, 1965: 596-601).

Topçı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hâirezm-şâhî’de *topçı* “top atan askerî birlik” olarak geçmektedir:

“Kofmann hem izleridin nerm nerm kéle bérdi. Divānbégi Taş Sağa Tuştı’ğa kélgende Ceygün’nün cenūb şarafige ötüp buyurdi. Topçılar Russiya ‘askeriniñ şaraflarige köp top atdılar.” (Karataş, 2022: 85).

2.1.15. *topçı başı* “ask. topçu bölüğü komutanı” 241b/4

Topçıbaşı unvanı *topçı* “topçu bölüğü” ile *baş* “önder, lider, komutan” sözcüklerinden oluşmuş bir unvandır. Ayrıca bkz. *topçı*, *baş*.

Topçıbaşı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hâirezm-şâhî’de tek örneği bulunmaktadır. Bu unvan da metinde “topçu bölüğü komutanı” olarak geçmektedir:

“Ramazānnıñ on tokkuzlançı künide Dehnev’din köçüp Kıranç Yağışı’ğa kélip tüşdiler. Mehter’niñ inisi Niyāz Muğammed Bay kim ol seferde topçıbaşı érdi ve Qoşbégi’niñ inisi Muğammed Kulı Bég kim yüzbaşı érdi.” (Çevik, 2018: 89).

2.1.16. *yasavul* “ask. asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” 253b/16, 259b/14, 260a/9, 314b/8, 394b/5, 411a/3, 412b/12

Yasavul sözcüğünün kökü, *yasa-* fiilinden gelmektedir. Lessing’e göre Moğolca *casa-* fiili “yasamak, düzenlemek, onarmak; geliştirmek, değerini artırmak” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 1960: 1039). *Yasa-* fiiline gelen Moğolca -*ğul* eki ise fiilden isim yapım eki olup meslek adları türetmektedir (Poppe, 2019: 70). Radloff *yasavul* unvanını “yasak memuru, devriye askeri” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1905: 215). Räsänen, Lessing ve Doerfer’in aksine kelimenin kökünü oluşturan *yasa-* “yasamak, yapmak” fiilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Räsänen’e göre Türkçe’den Moğolca’ya geçen bu fiil, Moğolca *yasavul* “komutan, memur” unvanını oluşturmuştur (Räsänen, 1969: 191). Doerfer *yasavul* madde başında kelimenin Moğolca’dan Türkçe’ye geçmiş olduğunu belirterek, kelimenin *casa-* “yasamak, düzenlemek” kökünden oluştuğunu vurgulamıştır. *Yasavul* unvanının anlamını ise “yasak memuru, düzeni sağlayan askerî birlik” olarak vermiştir (Doerfer, 1975: 166-172).

Yasavul unvanı Çağatayca sözlüklerde de tespit edilmiştir. ENLL’de *yasavul* “çavuş” (Kaçalın, 2011: 805), HA’da *yasavul* “yasak memuru” (Miandoab, 2010: 178), LÇTO’da *yasavul* “yasakçı, yasak memuru, muhafız” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 293a), LE’de *yasavul* “yasakçı, bekçi, çavuş, kavas, koruyucu; ordu sıralarını düzenleyen, alayı düzenleyen” (Rahimi, 2019: 1209), ML’de *yasavul* “hanın hassa alayı, yasakçı, muhafız, emir subayı” (Barutçu Özönder, 1996: 44), NK’de *yasavul* “asker ve polis ekibi, devriye” (Turan, 2019: 62), NT’de *yasavul* “hanın hassa alayı” (Kaman & Karagözlü, 2020: 58) olarak kaydedilmiştir. *Yasavul*, BL, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hâirezm-şâhî’de *yasavul* “asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” olarak geçmektedir:

“Értay yene hân gâzretleri zevrağğa minip Köhne Deryâ’ğa kirip kimeçilerniñ üstige yasavul qoyup izdin kélgen leşkerni mu’aşşal kılmay ötkermekke muqayyed boldılar.” (Karataş, 2022: 38).

2.1.17. *yasavul başı* “ask. asker ve polis ekip amiri, devriye bölüğü komutanı” 267a/11, 279b/7, 281b/11, 302a/2, 357a/10, 364b/7, 387a/17, 388a/8, 388a/10, 388a/12, 394b/2, 400a/4, 416b/9, 426a/2, 426b/8, 426b/10, 426b/16, 429a/5, 440b/4, 440b/5, 445a/9, 474a/8, 477b/4, 477b/7, 477b/10, 477b/12, 477b/13, 477b/14, 478b/3, 478b/6, 481b/4, 481b/9, 488b/12

Yasavulbaşı unvanı, *yasavul* “ask. asker ve polis ekibi, devriye, yasak memuru” sözcüğü ile *baş* “ask. ve idr. önder, lider, komutan” sözcüğünden oluşmaktadır (Ayrıca bkz. *yasavul* ve *baş*). Doerfer, *yasavul* madde başında *yasavulbaşı* unvanını örneklemiştir. Doerfer’e göre *yasavulbaşı* “asker veya polis birliğinin amiri, komutan” anlamına gelmektedir (Doerfer, 1975: 166-172).

Yasavulbaşı unvanı Çağatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de yer alan *yasavulbaşı* “asker veya polis birliğinin amiri, devriye birliği komutanı” anlamlarına gelmektedir:

“*H̄ān ğazretleri ğāyetde hoş-ġāl bolup alarġa köp miht-bānılıklar körgüzüp Muġammed Murād Dīvānbēgi'nin dīvānbēgiligi Pehlevān Mīrzābaşı'ġa ve Raġmetu'llāh Yasavulbaşı'nın yasavulbaşılıġı öziniġ oġlı Bēk Cān'ġa bir sebil-i 'āriyet müfevvaız bolmuşdur érdi.*” (Karataş, 2022: 115).

2.1.18. yüz başı “ask. yüzbaşı unvanı, komutan” 109a/11, 159a/5, 169b/2, 190b/17, 234b/7, 234b/8, 241b/5, 297a/4, 299a/2, 336a/6, 338a/13, 342b/2, 388a/14, 388b/15, 398b/12

Günümüzde, Türk ordu sistemi içerisinde de yer alan yüzbaşı unvanı, *yüz* “yüz sayısı” ve *baş* “önder, lider, komutan” (ayrıca bkz. *baş*) sözcüklerinden oluşmaktadır. Radloff, *yüz* madde başında *yüzbaşı* unvanına değinmiş, kelimenin Osmanlıca ve Tarançi lehçesinde kullanıldığını belirtmiştir. Yüzbaşı unvanının anlamını ise “komutan, albay” olarak vermiştir (Radloff, 1905: 622). Yüzbaşı sözcüğü Doerfer'in sözlüğünde madde başı olarak yer almasa da *baş* madde başında *yüzbaşı* unvanını örneklemiştir. Doerfer, *yüz bāši* olarak kaydettiği unvana “yüz erin başı, komutan” anlamını vermiştir (Dorfer, 1965: 250-254).

Yüzbaşı unvanı Çaġatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT'de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de *yüzbaşı* “yüzbaşı, komutan” olarak geçmektedir:

“*İlyās Uyġur kim İş Muġammed Bēg, Gürlen'ge kirgende inisi bile mu'ānidlerdin ayrılıp 'atebe-būslıġıġa müşerref bolup nevāziş-i husrevāneġa ihtisās tapıp yüzbaşılıġ manşibıġa teraġķi tapġan érdi.*” (Dinç, 2018: 147).

2.2. Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de Yer Alan Türkçe ve Moġolca İdari Unvanlar

2.2.1. aġsaġal “idr. oymak büyüklerine verilen unvan; muhtar, kethüda” 153b/5, 270b/3, 423b/15, 508a/5

Radloff, *aġsaġal* sözcüğüne madde başı olarak yer vermese de, *aġ* madde başında söz konusu unvana değinmiştir. Radloff *aġsaġal* unvanına “oymak büyüğü, saygın kişi” anlamlarını vermiş, unvanın Osmanlı Türkçesi'nde de kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1893: 88). Doerfer, *aġsaġal* madde başında unvana “köy muhtarı, köy reisi; yaşlı kimselere verilen onursal bir unvan” anlamlarını vermiştir. Doerfer, kelimenin Türkçe'den Moġolca'ya, Mordvin dillerine, Macarca'ya ve Sibiry Türk lehçelerine geçtiğini belirtmiştir (Dorfer, 1965: 84-85).

Aġsaġal unvanı Çaġatayca sözlüklerden LÇTO'da *aġsaġal* “kethüda, muhtar” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 10a), NT'de *aġsaġal* “ak sakal” (Kaman&Karagözlü, 2020: 65), ZT'de *aġsaġal* “ak sakal, ihtiyar adam, merd-i pîr, kocalmış kişi” (Kara, 2011: 279) olarak tanıklanmıştır. *Aġsaġal*, BL, ENLL, HA, LE, ML, NK ve ÜLT'de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de *aġsaġal* “muhtar, kethüda” olarak geçmektedir:

“*H̄ān ğazretleri anda yahşı toy bérıp tamāmı 'ulemā' ve tamāmı töreler ve bēkler ve tamāmı 'ameldārlar ve aġsaġallar ve tamāmı elni da 'vet étdiler.*” (Karataş, 2022: 155).

2.2.2. bahşı “idr. katip, yazıcı” 407b/2, 436a/15

Hermann Vambéry, *bachşı* sözcüğüne “şair, çalgıcı; hekim; şarkı söyleyen” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 244). Pavet De Courteille, DTO adlı eserinde *bahşı* sözcüğünü “Farsça bilen katip; sekreter; şarkıcı; müfettiş; cerrah” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 156). Radloff *bahşı* unvanına “büyücü, halk hekimi; gezici; avcı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1911: 1464). Doerfer, *bahşı* madde başında, kelimenin Çince kökenli olduğunu ve Çince'den Türkçe'ye alıntılandığını belirtmiştir. *Bahşı* unvanının tarihî Türk lehçelerindeki görünümüne de değinen Doerfer, sözcüğün anlam sahasının genişliğinden söz ederken, aslında kelimenin Eski Türkçe'de kullanılan bitikçi unvanı ile aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Dorfer, 1965: 271-277). Räsänen, VEWT adlı eserinde *bahşı* unvanının Çince po-shih sözcüğünden Türkçe'ye alıntılandığını belirterek, kelimeye “öğretmen; katip” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 59). Clauson da, *baġşı* unvanının Çincedeki *po-shih* kelimesi ile ilgisi üzerinde durmuştur. *Baġşı* unvanının ilk olarak Budist rahipler için kullanıldığını, sonraki dönemlerde anlam sahasının genişleyerek Türk lehçelerinde kullanımına devam edildiğini açıklamıştır. Clauson, *baġşı* unvanının Çaġatay Türkçesindeki görünümüne de değinmiştir. Clauson *baġşı* unvanının Çaġatay Türkçesinde “Farsça bilmeyen Türkistan şahlarının katiplerini niteleyen unvan” olarak kullanıldığını kaydetmiştir (Clauson, 1972: 321a).

Bahşı unvanı Çaġatayca sözlüklerden ENLL'de *bahşı* “Hiç Farsça bilmeyen Türkistan şahlarının katipleri” (Kaçalın, 2011: 318-319), HA'da *bahşı* “yazar, yazıcı, okuyan; cerrah ve cerahat” (Miandoab, 2010: 63), LE'de *bahşı* “yazan, yazıcı, katip, münşi; okuyan, şarkıcı; cerrah, yaralara bakan kimse” (Rahimi, 2019: 440) olarak kaydedilmiştir. *Bahşı*, BL, LÇTO, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT'de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī'de *bahşı* “katip, yazıcı” olarak geçmektedir:

“Yıgnalıp barıp bu intikāmnı Aḥel Hıvaḳ’dın tartmasaḳ ḗl aralarında yörümek düşvārdur. Bes ottuz baḥşı ve Cān Muḡammed Çakan ve Kılıç Uḡrı başlıḳ miñ miḳdārı münteḥab yigit atlanıp Hıvaḳ üstige yörüdiler.” (Karataş, 2022: 72).

2.2.3. eşik aḳası “idr. kapıcı, kapı görevlisi” 364b/9, 437a/7, 481b/7

Êşikaḳası unvanı eşik “kapı, saray kapısı” ve aḳa “büyük erkek kardeş” sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Hermann Vambéry, *işik* madde başında, *işik agası* unvanına “yer gösteren görevli, Orta Asya ve İran coğrafyasında sarayda gerçekleşen törenleri yöneten görevli” anlamını vermiştir (Vambéry, 1867: 235). Radloff, *ేశik* madde başında *ేశikaḳası* unvanına da değinmiştir. Radloff *ేశikaḳası* unvanını “kapıcı, sultanın huzurundaki kapıyı açıp kapatmakla görevli kimse” olarak kaydetmiştir (Radloff, 1893: 908). Doerfer, *ēşik* madde başında, *ēşik āḡāsī* unvanına değinmiştir. *Ēşik āḡāsī* unvanın Çaḡatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığını belirterek, unvanın anlamını “hükümdarın ziyaret odasının kapısını açmakla görevli olan kimse” olarak vermiştir (Doerfer, 1965: 183-184). Räsänen, *āka* madde başında, *āşik akası* unvanının Çaḡatay Türkçesinde kullanıldığını belirtmiş, unvanın anlamını ise “saray kapıcısı” olarak göstermiştir (Räsänen, 1969: 13).

Êşikaḳası unvanı Çaḡatayca sözlükler olan BL, ENLL, HA, LÇTO, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥārezm-şāhī’de *ేశikaḳası* “kapıcı, kapı görevlisi” olarak geçmektedir:

“Mırzābaşını burunḡı mırzābaşılıḳ manşıbıda ve Bék Cān’nu burunḡı eşikaḳasılıḳ manşıbıda bir ḳarār étip Muḡammed Murād Dīvānbéḡi’ge dīvānbéḡilik manşıbın ve Rahmetu’llāh Yasavulbaşı’ga yasavulbaşılıḳ manşıbın müsellem tutdılar.” (Karataş, 2022: 115).

2.2.4. daruḡa “idr. subaşı, şef” 17b/1, 30b/15, 30b/16, 31a/1, 31a/1

Vambéry, *darga* sözcüğüne “lider, yetkili, gemi kaptanı” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 288). Pavet De Courteille, DTO adlı eserinde, *daruḡa* unvanını “polis yöneticisi, komiser, şef” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 315). Radloff, *daruḡa* kelimesine “bir bölgenin başkanı; yöneticisi; çarşıda görevli polis” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 1629). Lessing, *darug-a* kelimesini “başkan, şef, üst derecedeki kimse; kumandan; müdür, yönetmen; ihtiyar” olarak belirtmiştir (Lessing, 1960: 234). Doerfer, kelimenin Orta Moḡolca’ya ait olduğunu belirtmiş ve *dārūga* unvanına “vali, hükümdar adına bir bölgenin veya şehrin hakimi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Doerfer, *dārūga* unvanının Moḡolca’dan Türkçe’ye, Farsça’ya, Rusça’ya ve Tibet dillerine alıntılandığını belirtmiştir (Doerfer, 1963: 319-323). Räsänen, *daruḡa* unvanının kökeninin Moḡolca olduğunu savunmuştur. *Daruḡa* unvanına “çarşı görevlisi, polis şefi” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 133).

Daruḡa unvanı Çaḡatayca sözlüklerde ENLL’de *daruḡa* “bekçi, başı, sübaşı” (Kaçalın, 2011: 555), HA’da *daruḡa* “şehrin bir bölgesinin hakimi” (Miandob, 2010: 111), LÇTO’da *daruḡa* “Türkistanda bir rütbe ismi; gemici” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 168b), LE’de *daruḡa* “bir kentin ya da bölgenin yöneticisi” (Rahimi, 2019: 746), NT’de *daruḡa* “kaymakam” (Kaman&Karagözlü, 2020: 61) olarak kaydedilmiştir. *Daruḡa*, BL, ML, NK, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ĥārezm-şāhī’de *daruḡa* “subaşı, şef” olarak geçmektedir:

“Kızılbaş vālisi Şāh İsmā’il Şeybāni Ĥān bile Merv’de uruşup anı şehid kıldı. Bu vāḳı’a-yı hāyiledin soñ Şāh İsmā’il Ĥārezm’ga üç daruḡa yiberdi. Biri Ĥıvaḳ bile Hazāresb’ga ve biri Ürgenç’ge ve biri vezirge kilgen.” (Yeni, 2018: 120).

2.2.5. elçi “idr. elçi, sefir” 19a/8, 21b/9, 24b/1, 31a/17, 32b/13, 33a/6, 37b/2, 43b/3, 46a/3, 72a/8, 76b/4, 79a/9, 88a/8, 94b/1, 102b/8, 103a/15, 105b/7, 114a/16, 126a/4, 126a/6, 126a/7, 126a/9, 129b/13, 130a/3, 130a/3, 132b/8, 141a/3, 148a/15, 148a/16, 148b/10, 148a/12, 151b/16, 151b/17, 154a/10, 157a/15, 166a/6, 172a/5, 172a/8, 174a/15, 175a/7, 175a/9, 175a/16, 175b/9, 177a/12, 177a/15, 177b/6, 179a/6, 181a/4, 193a/12, 193b/1, 195a/10, 200a/10, 200a/13, 200a/17, 203a/5, 203a/6, 203a/6, 203a/11, 203b/3, 203b/8, 203b/13, 203b/13, 203b/13, 203b/15, 203b/15, 203b/16, 204b/1, 207b/7, 208b/4, 208b/8, 208b/13, 209a/2, 209a/3, 209a/4, 209a/7, 210b/5, 211a/8, 211a/11, 211a/12, 211b/3, 211b/9, 212a/17, 213b/9, 213b/16, 214a/1, 214a/3, 214a/5, 214a/9, 214a/11, 214b/2, 214b/4, 214b/13, 214b/13, 214b/16, 216a/9, 216a/10, 216a/15, 216a/17, 216b/1, 216b/2, 216b/7, 218a/4, 218a/5, 218a/14, 218b/8, 219a/6, 219a/8, 219a/10, 219a/11, 219a/12, 219a/14, 220a/2, 220a/5, 221b/13, 222a/14, 22a/14, 223a/5, 223b/17, 224a/1, 224a/8, 225a/3, 225a/9, 226a/6, 226a/8, 227b/17, 228a/1, 228a/9, 228a/9, 228b/10, 229a/5, 229b/2, 229b/2, 229b/3, 229b/3, 229b/7, 229b/8, 230a/5, 230a/11, 230a/12, 232a/5, 233b/13, 233b/17, 234a/3, 234a/4, 234a/11, 234a/14, 234a/15, 234b/9, 235b/15, 236a/11, 236a/11, 236b/1, 236b/2, 237a/6, 237a/6, 237a/8, 239b/11, 239b/16, 240a/4, 240a/8, 240b/13, 241a/8, 241a/16, 241a/16, 243b/9, 243b/12, 250a/5, 250a/9, 250a/12, 250b/7, 250b/9, 252b/8, 252b/11, 252b/17, 256b/4, 256b/5, 256b/7, 256b/7, 256b/13, 257a/7, 257a/7, 257a/8, 257a/10, 264b/6, 267b/6,

267b/7, 269a/14, 269a/16, 269b/9, 270b/1, 270b/7, 271a/1, 271a/3, 271a/3, 273a/17, 278a/8, 278b/5, 278b/5, 278b/13, 278b/13, 281b/5, 282a/1, 283b/9, 284a/10, 284b/2, 284b/3, 284b/12, 284b/13, 285a/3, 285b/7, 286a/17, 286b/16, 284a/5, 287a/5, 287a/15, 290b/11, 291a/1, 291a/2, 291b/4, 292a/12, 295b/12, 299b/9, 300a/4, 300a/5, 300a/7, 300a/15, 300a/15, 300b/9, 300b/10, 300b/11, 301a/1, 302a/4, 302b/2, 302b/13, 303a/1, 303a/2, 303a/17, 303b/8, 304a/17, 305b/11, 305b/13, 310a/1, 310a/1, 310a/3, 310a/7, 310a/7, 311b/1, 311b/5, 311b/8, 311b/9, 311b/12, 311b/14, 311b/16, 312a/13, 312b/5, 313a/9, 318b/4, 319a/2, 320b/14, 320b/17, 321a/3, 321a/3, 321a/4, 321a/6, 321a/9, 321a/9, 321a/11, 321a/12, 323b/6, 324b/16, 325a/17, 325b/1, 325b/1, 325b/5, 326b/14, 327a/7, 327a/8, 328b/14, 329a/5, 329a/7, 329a/8, 329a/8, 346b/5, 346b/6, 346b/7, 346b/15, 351a/15, 351b/15, 351b/16, 352a/11, 354a/16, 354a/17, 354b/1, 360b/4, 360b/4, 360b/5, 360b/7, 368b/15, 369b/13, 369b/15, 370a/5, 370a/6, 370b/1, 370b/2, 371b/7, 379a/17, 379b/7, 381a/10, 381b/2, 382b/17, 383a/3, 383a/9, 383a/12, 383b/8, 384a/16, 384a/16, 385b/9, 390a/16, 390b/3, 390b/4, 390b/8, 390b/11, 395a/1, 395a/2, 395a/11, 395a/12, 395b/3, 395b/6, 395b/7, 395b/16, 396a/5, 396a/6, 396a/8, 396a/12, 396b/6, 396b/7, 397a/3, 397b/3, 397b/4, 398b/14, 402b/3, 402b/4, 402b/5, 402b/13, 402b/14, 402b/16, 403a/1, 403a/3, 403a/6, 403a/7, 405a/3, 405a/4, 405a/6, 405b/3, 406b/8, 406b/10, 407a/2, 407a/5, 407a/8, 407a/9, 407a/11, 411a/12, 411a/13, 411a/14, 411a/17, 414b/1, 415a/7, 415a/7, 415a/8, 415a/14, 415a/15, 415a/16, 415b/5, 415b/10, 416a/13, 416b/15, 419a/13, 419a/16, 419b/8, 419b/9, 420b/5, 420b/15, 421a/1, 421a/3, 421a/4, 421a/6, 421a/10, 421b/9, 421b/12, 422b/12, 422b/13, 422b/16, 422b/17, 423a/1, 423a/4, 423a/6, 423b/12, 424a/10, 424a/11, 424b/17, 426a/14, 426b/4, 427a/8, 427a/10, 427a/15, 427b/5, 427b/11, 427b/12, 427b/14, 439b/1, 441b/9, 442a/1, 442a/2, 442a/4, 442a/5, 442a/9, 442b/11, 446b/11, 448a/13, 456a/7, 456b/5, 456b/14, 458a/8, 463b/15

Pavet De Courteille, *élçi* kelimesine “gönderilen, haberci” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 130). Radloff, *älçi* unvanını “devlet görevlisi, haberci, diplomat” olarak kaydetmiştir. Söz konusu unvanın Teleut, Altay, Tarañçi, Kırım ve Kıpçak lehçelerinde kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1893: 828). Doerfer, *ēlči* unvanının kökeninin Türkçe olduğunu belirtmiş ve *ēlči* unvanına “elçi (devlet temsilcisi); devlet denetleyicisi (devlet içerisinde)” anlamlarını vermiştir. *Ēlči* sözcüğünün kökünün Türkçe *el* sözcüğünden türetme bir unvan olduğunu vurgulamıştır (Doerfer, 1965: 203-207). Räsänen, *el* madde başında *el-či* unvanına “önder; diplomat” anlamlarını vermiştir (Räsänen, 1969: 39). Clauson, *élçi* kelimesinin anlamını “elçi, bir devleti yabancı ülkelerde temsil eden kişi” olarak vermiştir. Ancak *élçi* kelimesinin, Eski Türkçedeki Uygur sivil belgelerinde özel isim olarak kullanılmasına rağmen, Eski Türkçe metinlerinde “elçi, bir devleti yabancı ülkelerde temsil eden kişi” anlamında kullanılmadığını, Karahanlı Türkçesi eserleriyle birlikte unvanının “elçi, devlet temsilcisi” anlamlarında kullanıldığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 129a).

Ēlçi unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *ilçi* “elçi, ulak” (Miandoab, 2010: 59), LÇTO’da *élçi* “sefir, resul” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 80b), LE’de *élçi* “elçi, ulak, haberci” (Rahimi, 2019: 333) olarak tanıklanmıştır. *Ēlçi*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *élçi* “elçi, sefir” olarak geçmektedir:

“Sene miñ ekki yüz seksen birde muğarremniñ evāsıñda Kūbād H̄an H̄āce Sulšān Murād H̄an’niñ *élçisi* Mır Baba Toqsabe bile kēlip mülāzemetğa yetdi.” (Karataş, 2022: 57).

2.2.6. *h̄aḡan* “ask. ve idr. han, hükümdar” 13b/9, 40b/4, 152b/7, 509b/2, 509b/3

Pavet De Courtielle, *h̄aḡan* unvanına “imparator; Çin hükümdarlarına verilen unvan” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 312). Radloff eserinde *h̄aḡan* sözcüğünü madde başı olarak almış ve unvanın *kagan* ve *kān* kelimeleriyle aynı anlama geldiğini belirtmiştir. *H̄aḡan* unvanına “imparator” anlamı vermiştir (Radloff, 1899: 1660). Doerfer, *h̄aḡan* madde başında kelimenin Türkçe olduğunu belirterek söz konusu unvanın anlamını “hükümdar, imparator” olarak göstermiştir. Doerfer, *h̄aḡan* unvanının belirttiği anlamı ve unvanın kökeni konusundaki tartışmaları *h̄an* madde başında ayrıntılı olarak incelemiştir (Doerfer, 1967: 141). Räsänen, *xaḡan* unvanına “imparator” anlamı vermiş ve unvanın *xān*, *xan*, *kayan* kelimeleriyle aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Räsänen, 1969: 152a). Clauson, *xaḡan* madde başında unvanın Çince’den Türkçe’ye alıntı bir kelime olduğunu belirtmiştir. Unvanın Türklerden önce Juan-juan ve T’u-yü-hun topluluklarında kullanıldığını savunmuş, kelimenin *hu-yü* (Eski Çince’de *ɣwax-ɣwāx*) ile bağlantısına değinmiştir (Clauson, 1972: 611a).

H̄aḡan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *h̄aḡan* “padişahların padişahı; Çin hükümdarlarına verilen unvan” (Miandoab, 2010: 106), LÇTO’da *h̄aḡan* “padişah, şehinşeh; Çin hükümdarlarına mahsus unvan” (Şeyh Süleyman Efendi, 188: 166b), LE’de *h̄aḡan* “ḡaan, hakan, padişahların padişahı, hanlar hanı; Çin padişahlarına verilen unvan” (Rahimi, 2019: 736) olarak kaydedilmiştir.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *h̄aḡan* unvanı “han, hükümdar” olarak geçmektedir:

“El yevm maḡbere-i müteberrikeleri merci’-i h̄avās ve ‘avāmdur. Ebu’l-ḡāzi H̄an sulšān-ı dānā ve *h̄aḡan-ı tūvānā* erdi.” (Yeni, 2018: 136).

2.2.7. ħan “ask. ve idr. han, hükümdar” 2b/4, 2b/12, 3b/11, 3b/17, 4a/1, 4a/3, 4a/4, 4b/7, 5a/3, 5a/4, 5a/13, 5a/13, 5a/14, 12b/7, 13a/5, 13a/13, 14a/7, 14a/8, 14a/9, 14b/1, 14b/3, 14b/7, 14b/13, 16a/5, 16a/11, 16a/16, 16b/3, 16b/5, 17b/2, 17b/5, 17b/6, 17b/9, 17b/17, 17b/17, 18a/1, 18b/6, 18b/11, 19a/4, 19a/6, 19a/6, 19a/13, 19b/17, 20a/5, 20a/7, 20a/11, 21b/8, 22b/14, 23a/3, 24a/1, 24a/3, 24a/3, 24b/3, 25a/10, 25a/11, 25a/13, 25b/3, 27a/17, 28a/8, 29a/6, 29a/7, 29a/10, 29a/12, 29b/1, 29b/5, 29b/12, 30a/2, 30b/8, 30b/11, 31b/2, 32a/1, 32a/4, 32a/14, 32a/15, 32a/17, 32b/10, 32b/11, 33a/1, 33a/2, 33a/10, 33b/2, 34b/3, 34b/14, 35b/9, 35b/12, 36a/12, 38a/14, 38a/16, 38b/12, 38b/16, 39a/6, 39a/16, 39b/8, 39b/13, 39b/15, 40b/11, 41a/10, 41a/11, 41a/14, 41a/17, 41b/3, 41b/9, 41b/16, 42a/6, 42a/15, 42a/17, 42b/2, 42b/4, 42b/8, 42b/9, 42b/10, 42b/13, 42b/17, 43a/3, 43a/6, 43a/10, 43b/2, 43b/7, 43b/8, 43b/13, 43b/15, 44a/8, 44a/11, 44a/14, 44a/17, 44b/10, 44b/12, 44b/14, 44b/17, 45a/3, 45a/8, 45a/11, 45a/12, 45b/3, 45b/6, 45b/7, 45b/11, 45b/13, 45b/16, 45b/16, 46a/17, 46b/2, 46b/6, 46b/8, 46b/12, 46b/17, 47a/1, 47a/4, 47a/14, 47a/17, 47b/4, 47b/10, 48a/3, 48a/3, 48a/15, 48b/3, 48b/7, 48b/13, 48b/14, 49a/1, 49a/3, 49a/11, 49a/11, 49a/12, 49a/17, 49b/2, 49b/6, 49b/9, 49b/9, 50b/6, 50b/16, 51a/2, 52a/1, 52a/9, 52b/3, 52b/16, 52b/17, 53a/1, 53a/6, 53a/9, 53a/13, 53a/14, 53a/15, 54a/5, 54a/12, 54a/16, 54a/17, 54a/17, 54b/12, 54b/15, 55a/2, 55a/4, 55a/5, 55a/9, 55a/10, 55b/13, 56a/3, 56a/4, 56a/4, 56a/16, 56a/17, 56b/11, 56b/12, 56b/13, 56b/16, 57b/8, 57b/17, 58a/2, 58a/4, 58a/7, 58a/17, 58b/2, 58b/5, 58b/7, 58b/10, 58b/11, 58b/12, 59a/8, 59a/16, 59b/4, 59b/12, 59b/14, 59b/17, 60a/7, 60a/13, 60b/7, 60b/9, 60b/12, 60b/12, 61a/1, 61a/2, 61a/15, 62a/10, 62a/16, 62b/3, 62b/5, 62b/16, 62b/17, 63b/17, 64a/1, 64a/1, 64a/2, 64a/5, 64a/8, 66a/17, 66b/1, 66b/5, 67a/17, 67b/4, 67b/8, 68a/15, 68a/16, 68b/8, 68b/12, 68b/13, 68b/13, 68b/14, 70b/9, 70b/10, 70b/17, 71a/3, 71a/4, 71a/10, 71a/16, 73b/9, 77a/5, 82b/9, 82b/11, 83b/15, 86a/11, 87a/15, 88a/11, 88b/15, 90a/5, 90b/1, 91b/11, 94a/8, 94b/3, 112b/11, 119b/3, 122b/1, 122b/8, 124b/9, 125b/5, 125b/6, 126b/13, 127b/1, 127b/13, 130a/1, 132b/7, 135b/2, 135b/3, 135b/4, 135b/16, 136a/10, 138b/5, 138b/7, 138b/9, 139a/3, 140a/7, 140b/7, 140b/14, 140b/17, 150b/7, 151a/7, 151b/3, 151b/14, 152a/9, 153b/9, 153b/12, 153b/17, 154a/5, 154a/10, 154b/1, 154b/12, 154b/13, 155a/15, 155b/1, 155b/1, 155b/6, 155b/17, 156a/8, 156a/14, 157a/3, 157b/1, 157b/16, 158a/3, 158a/7, 158a/13, 159a/3, 159a/6, 159a/11, 159b/1, 159b/4, 159b/10, 160a/2, 160a/5, 160b/10, 161a/2, 161b/6, 162a/3, 162a/10, 162b/7, 163a/2, 163a/11, 163a/17, 163b/2, 164a/2, 164a/6, 164a/10, 164a/13, 164b/8, 164b/12, 164b/13, 164b/17, 165a/5, 165a/12, 166a/16, 166a/17, 166b/2, 166b/3, 167a/11, 168a/13, 168b/3, 168b/5, 168b/16, 169a/5, 169a/13, 169b/3, 169b/15, 170b/4, 171a/5, 171a/7, 171b/11, 172a/5, 172a/11, 172a/17, 173b/4, 173b/16, 174a/5, 174b/10, 175a/6, 175a/11, 175a/16, 176a/6, 176a/11, 176b/1, 177a/17, 177b/7, 177b/9, 177b/13, 178b/13, 178b/16, 179a/9, 179a/14, 180a/12, 180b/4, 180b/9, 180b/14, 180b/17, 181a/2, 182b/9, 183b/10, 184a/7, 184a/12, 184b/12, 185b/2, 186a/10, 186b/4, 186b/14, 187a/1, 187a/11, 187a/17, 187b/12, 188a/2, 188b/3, 188b/6, 188/14, 189a/12, 189b/5, 189b/10, 190a/8, 190b/8, 190b/12, 191b/1, 191b/16, 192a/14, 192b/7, 192b/11, 193a/13, 193a/14, 194a/5, 194a/13, 195a/11, 195a/15, 195b/9, 196a/5, 196b/10, 197a/16, 197b/8, 198a/7, 199b/11, 199b/12, 199b/16, 200a/9, 201a/17, 201b/4, 202a/1, 202a/6, 202a/10, 202b/3, 203a/1, 203a/7, 203a/8, 203b/2, 203b/7, 203b/16, 204a/2, 204a/14, 204b/9, 204b/10, 205a/10, 205a/16, 205a/13, 205a/16, 206a/2, 206a/9, 206a/11, 207a/7, 207a/8, 207a/9, 207a/13, 207a/15, 207b/12, 208a/3, 208a/10, 208b/5, 208b/7, 208b/12, 209b/4, 210a/5, 210b/13, 211a/9, 211b/12, 212a/8, 212a/14, 212b/10, 212b/15, 213b/5, 213b/9, 213b/9, 214a/1, 215a/5, 215a/9, 216a/8, 217a/14, 217b/6, 217b/12, 217b/17, 218a/6, 218b/2, 219a/3, 219a/8, 219b/6, 219b/12, 220b/14, 221a/3, 221a/10, 221b/8, 222a/8, 222b/5, 222b/10, 223b/9, 223b/16, 224a/2, 224a/14, 225a/4, 226a/8, 227a/3, 227a/5, 228a/14, 228b/6, 228b/14, 229b/12, 229b/16, 230a/2, 230b/1, 230b/8, 230b/17, 231a/15, 231a/17, 232a/3, 232a/7, 232a/10, 233a/5, 233a/12, 233b/11, 234a/4, 234a/13, 234a/14, 234b/1, 234b/5, 234b/9, 234b/11, 234b/13, 235a/7, 235a/17, 235b/11, 236a/10, 236a/15, 236a/17, 237a/7, 237a/9, 237a/16, 238a/12, 238b/9, 239a/14, 240b/2, 240b/11, 241b/13, 242b/6, 242b/10, 242b/17, 243b/5, 244b/6, 245a/4, 245a/11, 245a/17, 245b/7, 245b/8, 245b/13, 245b/16, 246a/10, 246b/6, 246b/13, 247a/1, 247a/15, 247b/6, 247b/13, 247b/14, 249b/9, 249b/15, 250a/12, 250b/5, 250b/6, 251b/16, 252b/10, 252b/16, 254a/5, 255a/11, 256b/4, 256b/15, 257a/9, 257b/15, 258a/9, 259a/7, 260a/8, 261b/6, 261b/9, 262a/10, 262a/12, 262b/1, 262b/7, 262b/13, 264b/1, 265a/11, 265b/9, 266a/6, 267a/3, 267a/9, 268a/1, 268b/7, 269a/6, 269b/16, 270a/3, 271a/12, 273a/3, 273a/11, 273a/15, 273b/11, 275a/14, 276b/4, 277a/9, 280a/7, 280b/4, 281a/1, 281a/16, 281a/17, 282b/4, 284a/5, 284a/7, 284a/7, 284a/8, 287a/2, 288a/13, 288a/15, 288b/1, 289b/17, 292b/3, 292b/12, 292b/16, 293a/17, 294b/4, 294b/12, 295a/10, 297b/13, 297b/13, 298a/12, 300a/17, 303b/3, 304a/8, 304a/12, 307a/13, 311a/15, 311b/6, 311b/10, 312a/3, 318b/3, 327b/6, 328b/2, 328b/14, 328b/16, 329a/3, 329a/12, 329a/15, 329b/2, 329b/12, 330b/6, 330b/15, 331a/4, 331a/7, 331a/11, 331a/16, 331b/4, 331b/8, 331b/9, 334b/9, 335a/2, 335b/1, 335b/4, 335b/10, 335b/13, 335b/16, 336a/15, 337a/16, 338a/3, 338a/5, 338a/9, 338a/14, 338b/9, 338b/11, 339a/3, 339a/5, 339a/10, 339a/12, 339a/15, 339b/11, 339b/16, 340a/2, 340a/6, 340a/9, 340b/2, 341a/1, 341a/4, 341a/10, 341a/11, 341a/12, 341a/16, 341a/17, 341b/4, 341b/7, 341b/8, 341b/10, 342a/12, 342b/5, 342b/9, 342b/14, 342b/16, 343a/1, 343a/5, 343a/8, 343a/9, 343a/17, 343b/5, 343b/14, 344a/5, 344a/7, 344a/12, 344a/16, 344b/3, 344b/8, 344b/11, 344b/14, 344b/15, 345a/2, 345a/3, 345a/13, 345b/1, 345b/11, 346a/2, 346a/10, 346a/16, 346b/5, 346b/7, 346b/9, 346b/10, 346b/12, 346b/13, 347a/1, 347a/3, 347a/4, 347a/9, 347a/11, 347a/13, 347b/5, 347b/7, 347b/10, 347b/14, 348a/1, 348a/5, 348a/12, 348a/14, 348b/3, 348b/7, 348b/9, 348b/10, 348b/13, 348b/13, 349a/1, 349a/5, 349b/1, 350a/4, 350a/5, 350a/6, 350a/13, 350a/16, 350b/1, 350b/1, 350b/3, 350b/16, 351a/3, 351a/16, 351b/3, 351b/4, 351b/7,

351b/8, 351b/12, 351b/13, 351b/15, 351b/17, 352a/1, 352a/2, 352a/3, 352a/8, 352b/13, 352b/17, 353a/6, 353a/13, 353a/14, 353a/15, 353a/15, 354a/14, 355a/4, 355a/15, 355a/16, 355b/1, 355b/2, 356a/1, 356a/2, 356b/6, 356b/14, 357b/1, 357b/4, 357b/4, 357b/5, 358a/3, 358b/1, 358b/3, 358b/6, 358b/9, 359a/1, 361a/15, 362a/7, 362b/10, 363a/11, 363a/11, 364b/1, 365a/6, 365b/8, 365b/8, 365b/11, 366a/4, 366b/1, 368a/7, 368a/11, 368b/6, 368b/12, 369a/1, 370b/6, 370b/15, 371a/2, 371a/14, 371b/11, 372a/8, 372b/1, 372b/5, 372b/15, 373a/2, 373a/3, 373a/4, 373b/2, 373b/3, 375b/5, 375b/10, 377b/2, 377b/3, 378b/13, 379b/3, 379b/3, 380b/1, 380b/4, 381b/1, 381b/6, 381b/10, 382a/16, 382b/2, 382b/4, 383a/8, 383a/17, 383b/2, 384b/2, 384b/13, 384b/16, 385a/8, 385a/14, 385a/17, 385b/9, 385b/14, 386a/13, 387a/16, 388a/17, 388b/13, 389b/15, 390a/9, 390a/15, 390b/12, 391a/7, 391a/11, 391b/10, 392b/12, 392b/12, 393a/7, 393b/7, 394a/2, 394a/7, 394a/11, 394a/17, 395b/10, 395b/14, 396a/4, 396b/16, 397a/9, 397b/2, 397b/14, 398a/1, 398a/8, 398a/10, 398a/14, 398a/15, 398b/6, 398b/15, 398b/17, 399a/5, 399a/11, 399a/15, 399b/3, 399b/9, 399b/12, 399b/17, 400a/4, 400a/7, 400a/7, 400a/14, 400b/1, 400b/2, 400b/3, 400b/4, 400b/5, 400b/6, 400b/7, 400b/9, 401a/2, 401a/8, 401a/15, 401b/10, 401b/16, 402a/4, 402a/6, 402a/17, 402b/10, 403a/3, 403a/14, 403a/17, 403b/2, 403b/5, 403b/7, 404a/5, 404a/17, 405a/2, 405a/16, 405b/1, 406b/4, 406b/10, 407a/14, 407b/8, 407b/17, 408b/5, 408b/14, 408b/14, 409a/15, 409b/11, 409b/17, 410a/8, 410b/7, 410b/11, 410b/16, 411a/4, 411a/12, 411a/17, 411b/9, 411b/16, 412a/12, 412a/17, 412b/4, 412b/8, 412b/11, 413a/2, 413b/1, 413b/7, 413b/16, 414a/4, 414a/10, 414a/17, 414b/3, 414b/15, 415a/1, 415b/2, 415b/13, 415b/15, 416a/4, 416a/8, 416a/10, 416a/14, 416a/16, 416b/8, 416b/11, 416b/14, 416b/17, 417a/10, 419a/8, 419a/16, 419b/6, 419b/11, 419b/17, 420a/6, 420a/14, 421b/3, 421b/4, 422a/1, 422a/3, 422b/10, 423a/3, 423a/11, 423b/1, 423b/10, 423b/14, 423b/16, 424a/1, 424a/9, 424b/10, 424b/13, 425a/7, 425a/11, 425a/13, 426b/13, 427a/13, 427a/15, 427b/5, 427b/6, 427b/15, 428a/4, 428b/15, 429a/3, 429a/6, 429a/13, 429b/3, 430b/8, 430b/9, 430b/14, 431b/4, 433a/6, 433a/8, 433a/15, 433b/9, 434a/6, 434a/8, 434b/2, 434b/2, 434b/5, 437a/4, 437a/4, 437a/12, 437b/5, 437b/8, 437b/9, 437b/13, 439b/7, 440b/6, 440b/8, 440b/14, 440b/15, 441a/3, 441a/8, 441a/8, 441b/2, 441b/7, 442a/2, 442a/3, 442a/6, 442a/9, 442b/6, 442b/10, 443a/4, 443b/2, 443b/5, 443b/9, 443b/12, 443b/15, 444a/1, 444a/3, 444a/6, 444b/7, 445b/2, 445b/5, 445b/9, 445b/9, 446a/5, 446a/6, 446a/9, 448a/5, 448a/8, 448b/1, 448b/3, 450b/6, 450b/7, 451a/6, 451a/7, 452a/11, 452a/15, 454b/11, 454b/12, 455a/5, 455b/14, 456a/7, 456b/11, 456b/15, 457a/10, 457b/1, 457b/7, 457b/8, 457b/9, 457b/10, 457b/12, 458a/4, 458a/11, 458a/13, 458b/5, 458b/13, 461a/12, 462a/9, 462a/13, 462b/6, 462b/8, 462b/9, 462b/10, 462b/11, 463a/2, 463a/5, 463a/8, 463a/14, 463b/3, 463b/9, 464b/6, 464b/6, 464b/9, 464b/12, 465a/4, 465b/4, 466a/13, 472b/8, 473b/6, 473b/12, 474a/4, 474a/5, 474a/13, 474b/5, 474b/12, 474b/14, 475a/8, 475b/12, 477a/2, 477a/3, 477a/8, 477a/12, 477b/4, 477b/9, 477b/14, 477b/15, 478a/5, 478a/9, 478a/11, 478a/12, 478a/13, 479a/11, 479a/11, 480a/8, 480a/9, 480a/9, 480a/12, 480a/13, 480b/2, 480b/10, 480b/11, 481a/3, 481a/5, 481a/10, 481b/2, 482a/2, 482a/8, 482a/14, 482b/10, 483b/10, 484a/5, 484a/14, 484b/3, 484b/5, 484b/7, 484b/10, 484b/14, 485a/4, 485a/12, 485a/14, 485b/2, 487a/6, 487b/12, 487b/13, 488a/10, 488b/1, 488b/14, 489a/5, 489a/9, 489a/11, 489b/15, 490a/9, 490b/15, 491a/5, 496b/4, 498a/2, 498a/5, 499b/5, 500a/9, 500a/15, 500b/2, 501b/3, 502a/14, 504a/13, 504b/2, 504b/4, 504b/9, 504b/14, 505a/13, 506a/3, 507a/6, 507b/1, 507b/11, 508a/1, 508a/4, 508a/13, 508b/1, 508b/15, 509a/7

Hermann Vambéry, *hân* ve *kaan* unvanlarını aynı madde başında incelemiş, *hân* ve *kaan* unvanlarına “hükümdar, Türk – Moğol prenslerin eskiden beri kullandıkları unvan” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 286). Pavet De Courtielle, *hân* unvanının anlamını “hükümdarlara ve emirlere verilen unvan” şeklinde göstermiştir (Courteille, 1870: 312). Radloff, *han* unvanının *kagan*, *hân*, *han* unvanları ile aynı anlama geldiğini belirtmiş ve *han* unvanına “imparator; Osmanlı İmparatorluğunda hükümdarların kullandığı unvan; Türkistan coğrafyasında kullanılan başbakanlık unvanı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1899: 1662). Ayrıca Radloff eserinde *kan*, *kân* madde başına da yer vermiştir. Doerfer, *hân* ve *qā’ān* unvanlarını *hân* madde başında incelemiştir. Doerfer, *hân* unvanına “han, kral; kont” anlamlarını vererek kelimenin Türkçe kökenli olduğunu belirtmiştir. *Qā’ān* unvanına ise “büyük han, imparator” anlamlarını vererek, Orkun’un han unvanının derece olarak *qayan*’dan daha düşük bir rütbe belirttiği görüşüne atıfta bulunmuştur (Doerfer, 1967: 141-179). Räsänen, *xan* unvanına “prens, han” anlamlarını vermiştir. *Xan* unvanının karşılığı olarak *xayan*, *kayan* isimlerini göstermiştir (Räsänen, 1969: 154). Clauson, söz konusu unvanı *xa:n* madde başında incelemiştir. Clauson’a göre *xan* unvanı, Türk Kağanlığı döneminde *xağan* unvanı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak Clauson, *xa:n* ve *xağan* arasındaki etimolojik ilişkinin kesin olmadığını açıklamıştır (Clauson, 1972: 630).

Ħan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *han* “padişah” (Miandoab, 2010: 109), LÇTO’da *han* “padişah, ulus büyüğü, hane başı, hükümdar” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881, 166b), LE’de *han* “padişah” (Rahimi, 2019: 736) olarak tanıklanmıştır. *Ħan*, BL, ENLL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i Ħîrâzm-şâhî’de *han* unvanı “han, hükümdar” olarak geçmektedir:

“Olardın başka hem uğrı ve karaqçılar be-ğâyet köpeliip ra’iyyetni köp teñ étdiler. Ħan gazretleri éşitip nökerlerge emr érdiler tâ kim ol uğırlarnı dest-gır étip kéltürgeyler.” (Karataş, 2022: 109).

2.2.8. inak “idr. devletin yüksek temsilcisi, bakan” 59a/2, 72b/17, 76a/13, 76a/15, 76b/17, 80a/10, 80b/14, 82a/2, 86b/10, 86b/17, 87a/1, 87b/1, 87b/16, 89b/17, 93b/3, 94b/5, 94b/6, 104a/4, 105a/7, 105a/7, 106a/7, 106b/7, 111a/3, 111a/12, 115a/9, 117a/2, 135b/13, 140a/2, 140a/5, 140b/16, 141a/14, 142b/13, 144a/2, 144a/12, 145b/2, 146b/4, 146b/5, 149b/13, 149b/13, 152a/2, 154b/15, 155b/2, 155b/5, 155b/9, 155b/10, 156a/12, 165b/8, 165b/10, 165b/11, 166a/4, 166a/7, 166a/8, 166b/5, 166b/6, 166b/7, 166b/15, 167a/2, 167a/2, 167a/8, 167a/15, 167b/11, 167b/11, 167b/14, 168a/4, 170b/10, 170b/11, 172b/8, 173a/15, 203a/10, 203a/16, 212b/2, 213a/5, 213a/11, 214b/1, 214b/1, 216b/2, 222b/13, 244a/7, 244b/8, 245a/8, 245a/9, 247b/11, 247b/14, 247b/15, 252a/8, 252a/10, 258b/15, 264a/2, 280b/8, 282a/11, 282b/5, 311a/15, 327b/7, 333a/2, 333a/6, 353b/2, 357a/5, 364b/11, 372b/15, 388a/17, 394a/7, 419a/12, 424a/14, 485b/7, 502a/6

Hermann Vambéry, kelimeyi *inag* biçiminde göstermiş, anlamını ise “yardımcı görevli; Hive’de hüküm süren hanın erkek kardeşi” olarak kaydetmiştir (Vambéry, 1867: 239). Pavet De Courtille, *inak/ğ/h* kelimesine “arkadaş, yoldaş; danışman” anlamlarını vermiştir (Courteille, 1870: 138). Radloff, *inak* madde başında sözcüğün anlamını “yoldaş, ahbap, dost; sırdaş, hizmetçi; devlet bakanı” olarak göstermiştir. Ayrıca Radloff, *inak* madde başı dışında unvanın *inag*, *inah* biçimlerine de yer vermiş, tüm bu biçimlerin *inak* ile aynı anlama sahip olduğunu belirtmiştir (Radloff, 1899: 1439). Doerfer, *ināq* unvanının Türkçe kökenli olduğunu belirterek söz konusu unvana “hükümdarın danışmanı; dost” anlamlarını vermiştir. Ayrıca, Türkçe’de yüzyıllar boyunca kullanılan bu kelimenin sık sık anlam değişikliğine uğradığını vurgulamıştır. Buna göre, kelime, boy beyi > han danışmanı > şehzade > merkeze bağlı bir bölgenin üst düzey yöneticisi anlamlarını kazanmıştır. Doerfer, *inak* unvanının Türkçe’de kullanılan *inanç* kelimesinin kökü olan *inan-* “güvenmek, inanmak” fiili ile ilişkili olduğunu düşünmüştür (Doerfer, 1965: 217-219). Räsänen, *ina-* fiilinin anlamını “söylemek ifade etmek; konuşmak; dilemek” olarak vermiştir. *Ina-* madde başında kelimenin *ina-k* yapım eki almış biçimine de değinmiş, Orta Türkçe ve Çağatay Türkçesi döneminde *inak* kelimesinin “arkadaş, ahbap, dost; danışman; devlet bakanı” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Räsänen, 1969: 165). Clauson, *ina:ğ* kelimesinin kökünü *ina-* olarak göstermiştir. *Ina:ğ* kelimesine “yakın arkadaş, güvenilir, hükümdara yakın gözde kişi” anlamlarını vermiştir. Unvanın, Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde “hükümdarın güvenilir adamı, bakan” anlamlarına da geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 182b).

İnak unvanı Çağatayca sözlüklerden BL’de *inay* “dost, arkadaş; vali, vekil, bakan” (Borovkov, 1961: 126-127), ENLL’de *inag/inak* “naip, sadık dost, uygun yol arkadaşı, yaraşır naip, kahya, tabi olunan, uyulan” (Kaçalın, 2011: 240), HA’da *inak* “dost, sohbet arkadaşı; Türk hanlıklarında, hanın sohbet arkadaşlarına verilen unvan” (Miandoab, 2010: 61), LTÇO’da *inak* “dost, arkadaş; müsteşar, müşavir; padişah vekili; Türkistan Hanlıklarında yüksek bir rütbe ismi” (LÇTO, 75), LE’de *inak* “sohbet arkadaşı, dost; Türk hanlarının yakınlarına verdikleri rütbe adı” (Rahimi, 2019: 357), NK’de *inak* “akraba, dost, tanıdık” (Turan, 2019: 68), NT’de *inak* “bölgede handan sonra gelen askerî makam” (Kaman&Karagozlu, 2020: 60) olarak kaydedilmiştir. *İnak*, ML, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i Hâzrem-şâhî’de *inak* unvanı “devletin yüksek temsilcisi, bakan” olarak geçmektedir:

“Ol avānda Yūsuf Destūr-h̄āncı vefāt tapıp ornığa oğlu Baba Bay destūr-h̄āncı boldı. Cümādi’l-evvelniñ yegirme beşide İskender İnak vefāt tapıp ornığa Kaçak Muğammed Ya ‘kūb Bék ibn Qutluğ Muğammed İnak’ nı *inak* étdiler” (Karataş, 2022: 46).

2.2.9. noyan “ask. ve idr. şehzade, prens; komutan” 62a/15, 62a/15, 62b/5, 63b/13, 63b/13, 63b/17, 64a/6, 64a/6, 64a/7, 64b/7, 64b/11

Hermann Vambéry, *nujan* sözcüğünün Moğolca olduğunu belirterek, sözcüğe “devlet büyüğü; asilzade” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1969: 342). Pavet De Courtielle, *noyan* sözcüğünü “general; prens; soylu” olarak kaydetmiştir (Courteille, 1870: 511). Lessing, *noyan* sözcüğüne “sahip, efendi, prens, bey, başkan, reis; derebeyi, asilzade, hükümdar; prensin veya yüksek rütbeli asilzadenin oğluna verilen unvan” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 589b). Doerfer, *nōyān* sözcüğüne “prens, komutan” anlamlarını vermiştir. Söz konusu *nōyān* sözcüğünün tarihî Türk lehçeleri içerisinde genellikle Çağatay Türkçesinde kullanıldığını ve “bey, vali, hükümdar” anlamlarına sahip olduğunu bildirmiştir. Doerfer, Ramstedt’in kelimenin kökenini Çince *lauje* sözcüğünden getirmesine de değinmiş, sözcüğün Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 526-526). Räsänen, *nojan* sözcüğüne “Moğol asilzadelerine verilen bir unvan, Moğollarda devlet yetkilisi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Räsänen, sözcüğün kökeninin Çince *lōjā* kökünden getirilerek Moğolca *nojan* sözcüğünün yapıldığını vurgulamış, *nōyān* sözcüğünün de Moğolca’dan Çağatay Türkçesine alıntılandığını belirtmiştir (Räsänen, 1969: 354b).

Noyan unvanı Çağatayca sözlüklerden HA’da *noyan/noyin* “orgeneral, şehzade” (Miandoab, 2010: 173), LÇTO’da *noyan/noyin* “şıpeh-sâlâr, serdâr, ser ‘asker; şehzade” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 284b), LE’de *noyan/noyin* “başkomutan; şehzade” (Rahimi, 2019: 1146), NK’de *noyan/noyun* “sadrazam, vezir, komutan” (Turan, 2019: 64) olarak kaydedilmiştir. *Noyan*, BL, ENLL, ML, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *noyan* unvanı “şehzade, prens; komutan” anlamlarında geçmektedir:

“Çiñiz H̄an anı atasının ornıǵa naşb étip tamāmı Koñrat ’nı anıñ ğükmige müfevvez étidi ve noyan laķab bérdi. Noyan Moǵul tilide emirü’l-ümerā démek bolur.” (Yeni, 2018: 171).

2.2.10. şıǵavul “idr. teşrifatçı, konukçu” 94a/3, 217a/11, 217a/16, 415a/11

Şıǵavul sözcüğünün Moğolca kökü olan *sihaga-* “gözetlemek, ilgi ile bakmak, dikkatle ve araştırarak bakmak; gizlice bakmak; nişan almak, sözlemek” anlamlarına gelmektedir (Lessing, 2017: 865b). Poppe, *shiga-* fiiline gelen Moğolca -*ǵul* fiilden isim yapım ekinin ise meslek bildiren adlar yaptığını belirtmiştir (Poppe, 2019: 70). Hermann Vambéry, *şıǵaul* sözcüğüne “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı; hükümdarların ihtiyaçlarını düzenleyen memur” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 304b). Pavet De Courtielle, *şıǵavul* sözcüğünün anlamını “elçileri ağırlayan devlet görevlisi” olarak göstermiştir (Courteille, 1870: 380). Radloff, *şıǵavul* sözcüğüne “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1911: 1067). Doerfer, *şıǵāvul* sözcüğünün kökeninin Moğolca olduğunu, sözcüğün “teşrifatçı, konukçu” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre *şıǵāvul* sözcüğü Farsçadaki *mihmāndār* sözcüğüyle aynı anlama sahiptir. Doerfer, kelimenin kökünü Moğolca *şıǵā-* fiilinden almış ve *şıǵāvul* unvanının Moğolca’dan Türkçe’ye geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963: 355-357). Räsänen, *şıǵaul*, *şayaval*, *şaya* sözcüklerinin “Hive ve Hokand hanlıklarında bir mahkeme yetkilisi; aşçı denetçisi; teşrifatçı” olarak kullanıldığını bildirmiştir. Räsänen de kelimenin kökeni ve etimolojisi hakkında Doerfer ile aynı fikirleri paylaşmıştır (Räsänen, 1969: 446b).

Şıǵavul unvanı Çağatayca sözlüklerden BL’de *şayaul* “konukçu; devlet törenlerinde düzeni sağlayan görevli” (Borovkov, 1961: 197), ENLL’de *şıǵavul* “konukçu, mihmandar” (Kaçalın, 2011: 629), HA’da *şıǵavul* “misafirleri ağırlayan görevli” (Miandoab, 2010: 132), LÇTO’da *şıǵavul* “teşrifatçı, mihmandar, Türkistan’da bir rütbe ismi” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 205a), LE’de *şıǵavul* “mihmandar, konukçu” (Rahimi, 2019: 867), ML’de *şıǵavul* “mihmandar, teşrifatçı” (Barutçu Özönder, 1996: 43) olarak kaydedilmiştir. *Şıǵavul*, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *şıǵavul* “teşrifatçı, konukçu” olarak geçmektedir:

“Cümādī’l-evvelniñ on ékkiside Uyǵur Muǵammed Murād Atalık’nı ‘azl étip ornıǵa H̄udāybérgeñ Şıǵavul’nı atalık étidiler. Ve anıñ ornıǵa H̄udāybérgeñ Bék ibn Muǵammed Cān Bék’ni şıǵavul étidiler.” (Karataş, 2022: 41).

2.2.11. tarĥan “idr. devlete ya da hükümdara hizmet edenlere verilen unvan” 202a/2, 264a/14

Hermann Vambéry, *terchan* unvanına “asil; subay; bir hükümdar tarafından vergiden muaf tutulan kişi; savaşta alınan ganimetlere ortak olan kişi” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 258). Pavet De Courteille, *tarĥan* madde başında sözcüğü “vergilerden muaf kişi; asilzade; hükümdarın yakını; Çağatay kabilelerinden biri” olarak açıklamıştır (Courteille, 1870: 213). Radloff, *tarĥan* sözcüğüne “tarkan, ayrıcalıklı kimse; bir Çağatay kabilesi” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 854). Doerfer, *tarĥan* unvanının anlamını “onursal bir unvan; ayrıcalıklı (kişi)” olarak göstermiştir. Doerfer, sözcüğün etimolojisi ile ilgili yapılan görüşlere de değinmiştir. Yapılan görüşleri inceledikten sonra, kendi görüşünü de şu şekilde belirtmiştir: Ruan-ruan dilinde *darxan* “ayrıcalıklı, imtiyazlı kişi” > Moğolca *darqan*, Eski Türkçe *tarxan* (Doerfer, 1965: 460-474). Räsänen, *tar-xan* sözcüğünün etimolojisini *tar* “başlık” + *xan* > Moğolca *dar-qan* “zanaatkar; asilzade” olarak açıklamıştır. *Tar-xan* unvanının anlamını ise “tarkan (bir unvan), kutsal bir yere verilen isim” olarak göstermiştir (Räsänen, 1969: 464). Clauson, *tarxa:n* madde başında sözcüğün eski çağlarda bir unvan olarak kullanıldığını belirterek sözcüğün kökeni ile pek çok görüş ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Clauson bu görüşlerden Pulleyblank’ın görüşünü en iyi etimoloji olarak değerlendirmiştir. Bu görüşe göre Pulleyblank, kelimenin kökünü *hsiung-nu* olarak almış ve *tarĥan* unvanını Eski Çince’deki *dān-γway* sözcüğüyle bir tutmuştur (Clauson, 1972: 539-540). Lessing, *darxan* sözcüğüne “zanaatkar; vergilerden muaf kimse; dini sebeplerden ötürü dokunulmaz olan yer; kutsal; büyük, meşhur” anlamlarını vermiştir (Lessing, 1960: 236).

Tarĥan unvanı Çağatayca sözlüklerden , ENLL’de *tarĥan* “Çağatay ulusunda bir kabile ismi” (Kaçalın, 2011: 395), HA’da *tarĥan* “divan görevlerinden sıyrılmış olan kimse; ganimetleri getiren ve hak eden kimse; izinsizce padişahın sarayına girebilen kimse; dokuza kadar suç işlediğinde sorgulanamayan kişi; Çağatay boylarından biri” (Miandoab, 2010: 78), LÇTO’da *tarĥan* “affedilmiş; imtiyaz kazanmış” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 108b), LE’de *tarĥan* “hükümdara gösterdiği yararlılıktan dolayı kendisine divanda yükümlülüğü bulunmama, savaşta ele geçen maldan pay alma, saraya istediği zaman girebilme ve dokuza kadar işlediği suçtan hesap sorulmama gibi ayrıcalıklar tanınan kimseye verilen unvan; Çağatay boylarından biri” (Rahimi, 2019: 565) olarak tanıklanmıştır. *Tarĥan*, BL, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de tanıklanmamıştır.

Şecere-i H̄ārezm-şāhī’de *tarĥan* unvanı “devlete ya da hükümdara hizmet edenlere verilmiş unvan” olarak geçmektedir:

“*Ğacî Muğammed Kari’ğa ser-pây ve in’âm ve ğavlı ve yer ve ağır begâ hâdimler ve şîrin-likâ kenîzekler bérîp ve tamâmı etbâ’-yı akrabâsığa tarhan yarlığın bérîp ol tamğa bile müzeyyen étdiler.*” (Çevik, 2018: 32).

2.2.12. töre “idr.prens, şehzade; asil bey” 29b/17, 32a/7, 42b/7, 47a/15, 48b/5, 58b/9, 59a/8, 91b/10, 133a/11, 133a/12, 215a/10, 264b/10, 277a/8, 329b/15, 330a/11, 335b/5, 342b/1, 349a/6, 351b/9, 353a/8, 356b/9, 429b/2, 433b/2, 443a/3, 443a/7, 443a/15, 443b/2, 443b/7, 443b/7, 445b/8, 461a/12, 501b/10, 504a/6, 504b/9, 507a/15, 507b/15, 508a/5

Vambéry, *töre* sözcüğüne “prens, hükümdarın çocukları; yasa” anlamlarını vermiştir (Vambéry, 1867: 261). Courtielle, *töre* sözcüğünü “kraliyet soyu; Buhara’da hanın ebeveynlerine verilen unvan; kral, bey; yasa” olarak bildirmiştir (Courteille, 1870: 224). Radloff, *töre* sözcüğüne “hükümdarın oğulları, prens; asil, ayrıcalıklı kimse, üst düzey yönetici; vali, bir bölge veya şehrin yöneticisi” anlamlarını vermiştir. Ayrıca *töre* unvanının Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Uygur lehçelerinde kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1905: 1250). Doerfer, *törä* sözcüğüne “kanun, yasa, kural” anlamlarını vermiş ve kelimenin Moğolca olduğunu belirtmiştir. Doerfer sözcüğü fonolojik olarak iki grupta değerlendirmiştir. *Törü* biçiminin Orhun yazıtları başta olmak üzere, Uygur Türkçesi metinleri, Kutadgu Bilig ve Divânu lügâti’t-Türk’te *törü* “kanun, adet, nizam” şeklinde yer aldığını belirtmiş, bir diğer formun ise *törü* ve benzeri biçimlerde Kıpçak Türkçesi’ne ait eserlerde ve Çağatayca’da “kanun, adet; devlet görevlisi” şeklinde yer aldığını belirtmiştir (Doerfer, 1963: 264-267). Räsänen, *törü* sözcüğüne “yasa, anayasa, devlet, öğreti” anlamlarını vermiştir. Sözcüğün Kutadgu Bilig, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *törä* “kural, yasa, gelenek”, Kumuk Türkçesinde *töre* “yasa”, Kazak Türkçesinde *törö* “yargı, mahkeme kararı; soylu, asil, sultan” anlamlarına geldiğini vurgulamıştır (Räsänen, 1969: 495). Clauson, *töre*: sözcüğüne “örf, adet, yazılı olmayan kurallar; Eski Türklerde kullanılan siyasi bir unvan” anlamlarını vermiştir. Ayrıca Clauson, *törü*: sözcüğünün Moğolca’dan alıntılanan eski bir sözcük olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 531).

Töre sözcüğü Çağatayca sözlüklerden BL’de *törä* “kanun, adet, yasa; kraliyet ailesi; Buhara’da hanın akrabalarına verilen unvan” (Borovkov, 1961: 166), ENLL’de *töre/tura* “kanun, adet” (Kaçalın, 2011: 460-461), HA’da *töre/tura* “şehzadelere verilen unvan; Cengiz’in düzenlediği yasa ve gelenekler” (Miandoab, 2010: 86), LÇTO’da *tura/töre* “hanzade, beyzade, şehzadelere verilen bir unvan; nizam, kanun, adet” (LÇTO, 115b), LE’de *töre* “soy, sülale; padişahın çocukları; töre, görenek, yasa; Cengiz Han’ın yasası” (Rahimi, 2019: 575-576), NT’de *tura* “kanun” (Kaman&Karagözlü, 2020: 64) olarak kaydedilmiştir. *Töre*, ML, NK, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H’ârezm-şâhî’de *töre* unvanı “prens, şehzade; asil bey” anlamlarında kullanılmıştır:

“*Gähâ Dämollâ Muğammed Resûl birle ékevimiz kirip soğbet-i hümayûnlarıda kitâb-h’ânlık bolur érdi. Ve sipâhiler ve törelerini hem kitâb-h’ânlık éterge terğib éter érdiler.*” (Karataş, 2022: 146).

2.2.14. yasaqçı “idr. yasak memuru, hanın emirlerini halka ileten memur” 116a/15, 195b/9, 242b/8, 290a/9

Yasaqçı sözcüğü, *yasa-* “düzenlemek, sıraya koymak” fiili, *-k* fiilden isim yapım eki ve *+çI* isimden isim yapım ekinden oluşmaktadır. Radloff, *yasaqçı* sözcüğüne “yasak memuru; ilk zamanlarda Osmanlı devletinde yeniçeriler için kullanılan unvan” anlamlarını vermiştir (Radloff, 1905: 217). Lessing, *casagçı* sözcüğünün anlamını “düzeltici, düzenleyici; yasacı, yargıç, hakim; yönetici” olarak belirtmiştir (Lessing, 1960: 1040). Räsänen, *jā-jī žäsākči* sözcüğüne “muhafız, memur” anlamlarını vermiştir. Söz konusu sözcüğün Çince *ja-i* “hizmetkar” + Moğolca *žäsākči* sözcüğünden oluştuğunu belirtmiştir (Räsänen, 1969: 179). Clauson, sözlüğünde *yasa-* fiiline “inşa etmek, düzenlemek, sıraya koymak” anlamlarını vermiştir. Clauson, *yasa-* fiilinin XIII ve XIV. yüzyıla kadar Türkçe’de görülmediğini, ilk olarak Çağatay Türkçesi tefsirlerinde görüldüğünü belirtmiştir (Clauson, 1972: 974). Doerfer, *yāsāqči* sözcüğünün kökünün Moğolca *yasa-* “düzenlemek, inşa etmek, sıraya koymak” fiilinden geldiğini belirtmiş, *yāsāqči* sözcüğüne ise “muhafız, yasak memuru” anlamlarını vermiştir (Doerfer, 1975:82).

Yasaqçı sözcüğü, Çağatayca sözlüklerden LÇTO’da *yasaqçı* “yasavul, yasak memuru” (Şeyh Süleyman Efendi, 1881: 193a) olarak kaydedilmiştir. *Yasaqçı*, BL, ENLL, HA, LE, ML, NK, NT, ÜLT ve ZT’de ise tanıklanmamıştır.

Şecere-i H’ârezm-şâhî’de *yasaqçı* unvanı “yasak memuru, hanın emirlerini halka ileten memur” anlamında kullanılmıştır:

“*Kuşbégi’niñ re’āye-i qarābeti ve Şāh Niyāz Atalık’niñ şefā’atı bile anıñ günāhların ‘afv étdiler ve yasaqçılar Şūfi’niñ zindānıñ buzup bendilerge muhallaş bérîp kéltürdiler.*” (Dinç, 2018: 188).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk askerî ve idari teşkilatlanmaları hakkında doğrudan bilgi kaynağı niteliğindeki eserler arasında yer alan *Şecere-i H’ârezm-şâhî*’de Türk askerî – idari teşkilatının kayde değer örnekleri tespit edilmiştir. Metinde yer alan askerî teşkilatlanma örneklerinden *baş, bég, çavuş < çabış*, idari teşkilatlanma örneklerinden ise *bağış < bakış, elçi, hağan, han, tarhan, töre* unvanları Eski Türkçe’ye ait metinlerde de yer almaktadır. Metinde teknolojik gelişmelere bağlı

olarak türetilmiş Türkçe *topçı* ve *topçibaşı* unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. *Şecere-i Hârezm-şāhi*'de bir kez geçen *çavuş* unvanı Eski Türkçede kullanılan anlam sahasından uzaklaşarak metinde “orduda onbaşidan sonra gelen erbaş” anlamında kullanılmıştır. Metinde meslek adları üretmeye yarayan Türkçe *+çI* ekiyle oluşmuş *çapkunçı*, *kağunçı*, *tavaçı*, *topçı*, *topçı başı*, *yasağçı* unvanları yer almaktadır. *Şecere-i Hârezm-şāhi*'de yer alan, *karavul başı*, *miñ başı*, *topçı başı*, *yasavul başı*, *yüz başı*, *koş begi*, *on begi*, *eşik aqası* örnekleri *baş*, *bég*, *aqa* sözcükleriyle yapılmış belirtisiz isim tamlaması şeklindeki unvanları oluşturmaktadır. Metnin genelinde yer alan Moğolca kökenli ifadeler, Orta Asya, Maverâünnehir ve Hindistan çevresinde oluşan Türk askerî ve idari teşkilatlanmaları üzerindeki Moğol etkisini düşündürmektedir.

Eser Kısaltmaları

BL : Bedâ'i'el-Luğat

CS : Cagataische Sprachstudien

DTO : Dictionnaire Turk - Oriental

EDPT : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ENLL : El-Luğâtü 'n-Nevâ'iyye ve 'l-İstişhâdâtü 'l-Çağâtâ'iyye

HA : Hülâsa-i Abbâsî

LÇTO : Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî

LE : Luğat-ı Etrâkiyye (Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü)

MED : Mongolian – English Dictionary

ML : Muğâkemetü'l-Luğateyn

NK : Nisâb-ı Kutbiyye

NT : Nisâb-ı Türkî

OSTN : Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy

TMEN : Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen

ÜLT : Üss-i Lisân-ı Türkî

VEWT : Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen

ZT : Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme)

İkincil Kısaltmalar

Ar. : Arapça

ask. : askerî

c. : cilt

Far. : Farsça

idr. : idari

Moğ. : Moğolca

Rus. : Rusça

sal. : saltanat

KAYNAKÇA

Kitaplar

1. Akar, A. (2013). Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
2. Argunşah, M. (2013). Çağatay Türkçesi, Kesit Yayınları, İstanbul.
3. Barutçu Özönder, F.S. (1996). 'Alî Şîr Nevâyî Muğâkemetü'l-Luğateyn, TDK Yayınları, Ankara.
4. Borovkov, A.K. (1961). Badâ'i' al-Luğat, Moskva.

5. Clauson, G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford University, Oxford.
6. Courteille, P.D. (1870). Dictionnaire Turk – Oriental, Paris.
7. Doerfer, G. (1963-1975). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band I-IV, Franz Steiner, Wiesbaden.
8. Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
9. Kaçalın, M.S. (2011). Nevâî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (El-lugātu 'n-Nevâ'iyye ve 'l-İstışhādātu 'l-Çagātā'iyye), TDK Yayınları, Ankara.
10. Kaman, S. & Karagözlü S. (2020). Nisâb-ı Türkî, Gece Kitaplığı, Ankara.
11. Kara, F. (2011). Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme), Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
12. Lessing, F. (1960). Mongolian English Dictionar, University of California Press, Los Angeles.
13. Poppe, N. (2019). Moğol Yazı Dilinin Grameri (Çeviren: Günay Karaağaç), TDK Yayınları, Ankara.
14. Radloff, W. (1893-1911). Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte, (Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy), Band I-IV, Mouton & Co., Gravenhage.
15. Rahimi, F. (2019). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
16. Räsänen, M. (1969). Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen, Lexic/Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki.
17. Şeyh Süleyman Efendi (1881). Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî, İstanbul.
18. Toparlı, R. & Ilgın, A. (2022). Üss-i Lisân-ı Türkî, TDK Yayınları, Ankara.
19. Toparlı, R. & Vural, H. (2004). Kıpçak Türkçesi, Dilek Matbaa, Sivas.
20. Turan, F. (2019). Çağatayca Manzum Sözlük (Nisâb-ı Kutbiyye), TDK Yayınları, Ankara.
21. Vámbéry, H. (1867). Cagataische Sprachstudien, F.A. Brockhaus, Leipzig.

Makale, Bildiri ve Diğer Basılı Yayınlar

22. Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri, Belleten, 2011-2
23. Çevik, G. (2018). Şecere-i Hârezm-şâhî [200a-300b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
24. Dinç, A. (2018). Şecere-i Hârezm-şâhî [101a-200b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
25. Karataş, A. (2022). Muhammed Yūsuf Beyânî'nin Şecere-i Hârezm-şâhî'si [400a-509b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
26. Kavallı, S. (2020). Şecere-i Hârezm-şâhî [300a-400b] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, İnceleme, Dizin – Sözlük, Tıpkıbasım), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
27. Miandoab, N.Z. (2010). Muğammed bin 'Abdu's-Şabūr-ı Hōyî, Hūlāša-i Abbāsî, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
28. Turan, F. (2018). Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt:58, Sayı:1, 2018
29. Yeni, E. B. (2018). Beyânî – Şecere-i Harezmşâhî [1b-102a] (Dil İncelemesi – Metin – Dizin – Tıpkıbasım), İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.